

Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim

Sefa YILDIRIM (*)

Ümit KILIÇ (**)

Öz: Osmanlı Devleti, Beylik döneminden itibaren eğitim ve öğretim faaliyetlerini tanzim etmiş ve teşkilatlandırmıştır. Eğitim kurumları vakıflar yolu ile yürütülmüş böylelikle ilmiye sınıfı için istihdam alanı da sağlanmıştır. Bu çalışmada klasik dönem Osmanlı Tarihinde eğitim-öğretim faaliyetleri ve teşkilatı ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Medrese, Müderris.

Education and Training in The Classical Ottoman State

Abstract: The Ottoman State has organized and nationalized education and training activities since the Principal period. Educational institutions were run through foundations so that the employment area for the science class was also provided. In this study, educational activities and organization in classical period of Ottoman history are discussed.

Keywords: Ottoman Empire, Madrasah, Mudarris.

Makale Geliş Tarihi: 23.02.2018

Makale Kabul Tarihi: 19.03.2018

I.Giriş

Osmanlılar, Anadolu Selçuklu Devleti'nin mirası üzerinde ve onun bir devamı olarak şekillenme ve büyüme imkânına sahip oldular. Bu vesile ile onlar, kendilerinden önceki diğer İslâm ve Türk-İslâm devletlerinin çok zengin teşkilat ve müesseselerinden de geniş ölçüde faydalandılar. Büyük Selçuklularda olduğu gibi Anadolu Selçukluları da çeşitli şehirlerde bugünkü mahiyetiyle üniversite düzeyinde medreseler inşa etmişlerdir. Bu medreseler gerek teşkilat gerekse idari bakımdan daha sonra kurulacak olan Osmanlı medreselerine örnek olmuştur.

Osmanlılar, kendilerinden önce kurulan bu eğitim kurumlarını vakıf müessesesi ile finanse ederek bu kurumların kendi dönemlerinde de ilmî hizmetler vermelerini sağlamıştır. Daha ilk beyler zamanında başlayan, devletin siyasi ve mali kudretinin gelişmesine paralel olarak gelişip artan ilmiye kurumlarının, Osmanlılar dönemindeki bilinen ilk müessesisi, Orhan Gazi olmuştur. İlk medrese 1330'da beyliğin merkezi İznik'te yapılmış ve buraya ilk müderris olarak da Türk âlim ve mütefekkirlerinden Şerefüddin Davud-i Kayserî tayin edilmiştir. Osmanlı ilim hayatında yer alan önemli

*) Dr. Öğr.Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü (e-posta: sfyildirim@agri.edu.tr)

**) Doç.Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü (e-posta: umit.kilic@atauni.edu.tr)

şahsiyetlerden birisi de İznik Medresesi müderrislerinden Şemseddin Mehmed b. Hamza el-Fenarî'dir. Molla Fenarî tasavvufî, mantık ve aklî ilimlerde söz sahibidir. Diğer bir ilim adamı, matematikçi ve astronom ise Kadızâde-i Rumî ismiyle şöhret bulan Musa Paşa b. Mahmud b. Mehmed Selahaddin'di. Molla Fenarî'den ders alan Kadızâde-î Rûmî, önce Horasan'a sonra Türkistan'a giderek ilim tahsili yapmış Semerkant'ta Semerkant Medresesi baş müderrisliğine yükselmiştir.

Kuruluş dönemlerinde ilim hayatını şekillendiren en önemli unsurlardan birisi de çift yönlü işleyen akademik seyahatlerdir. İlim tahsili için seyahat, İslam dünyasının en önemli geleneklerindedir. Ulaşım koşullarının güç olduğu bu devirlerde medrese hocaları ve talebeler belirli zaman dilimlerinde İslam dünyasının tüm ilim merkezlerini gezdikleri görülmektedir. Osmanlı Beyliği'nde de belirli düzeyde eğitim alan öğrenciler, İslam dünyasının o zamanlar ilim merkezleri olan Kahire, Semerkant, Buhara, Maverâünnehir, Bağdat ve Şam gibi merkezlerine giderek eğitimlerini tamamlar, bir kısmı memleketlerine geri dönerken diğerleri ise gittikleri yerde eğitim faaliyetlerini yürütmeye devam ederlerdi. Osmanlılar, Anadolu beylikleri veya diğer İslam coğrafyasında bulunan ilim mahfillerinden bilginleri davet ederler, gelenler bir müddet kaldıktan sonra dönerler veya tamamen Osmanlı topraklarına yerleşirlerdi. Semerkant'a giden ve Uluğ Bey'e hocalık yapan Kadızâde-i Rûmî, geri dönmese de öğrencilerinden Fetullah Şirvanî ve Ali Kuşçu İstanbul'a gelerek matematik ve astronomi ilminin Osmanlı topraklarında yayılmasına yardımcı olmuşlardır.

I. Murad ve Yıldırım Bayezid devirlerinde yeni medreseler tesis edilmiş ve adli alanlarda yeni kurumlar oluşturulmuştur. 1362'de Kadıaskerlik kurulmuştur. Artık ilmi hayat kurumsallaşmaya ve ilmiye geleneği teşekkül etmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin teşekkül ve genişleme devri olan bu dönemde askeri zümrenin içinde tam manasıyla ayrılmamış olan ilmiye sınıfının mensupları, bir taraftan padişahın devlet işlerinde danıştığı ve istişare ettiği bir yapı iken, aynı zamanda vezirlik, veziriazamlık, kadıaskerlik, defterdarlık, nişancılık gibi merkezi bürokrasinin önemli mevkilerinde de görev yapmaktaydılar. II. Murad devrinde 1425'te şeyhülislamlık teşkil edilmiş, Edirne, Bursa ve diğer şehirlerde büyük medreseler kurulmuştur.

Bu yıllarda ilmî ve tasavvufî akımların gittikçe arttığı bir dönemdir. Pek çok bilgin Osmanlı Devleti'ne gelmiştir. Saadettin Taftazani, Seyyid Şerif Cürcani bu âlimlerden olup geldikleri yerlerin felsefi ve ilmî birikimlerini Osmanlı coğrafyasına taşımışlardır. Ayrıca bu dönemde tıp alanında Murad b. İshak, Celaleddin Hızır, Şeyh Cemaleddin Aksarayî, Taceddin İbrahim gibi âlimler de yetişmiştir. Fatih Sultan Mehmed devri ise ilmiye sınıfı açısından bir dönüm noktasıdır. Bu dönem sadece teşkilat ve eğitim açısından değil anlayış açısından da çok önemlidir. Fatih döneminde müspet ilimlere olan alakanın artmış olmasının yanı sıra felsefi ve ilmî yaklaşım da ön plana çıkmıştır. Birçok Latince eser Türkçeye çevrildiği gibi, özellikle tıp, matematik ve astronomi alanlarında eserler yazılmıştır. Dini ve felsefi konulara büyük ilgi duyan Fatih, ulema ile yakın ilişkiler kurmuş birçok ilmi konunun tartışılmasını teşvik etmiştir. Devrinde felsefe dersleri medreselerde okutulmuş sadece eğitim kalitesi ve çeşitliliği bakımından değil ilim ve kültür müesseselerinin sayısında da çok büyük artış olmuştur. Bu devrin en

önemli bilgini kelim, filoloji, matematik ve astronomi alanlarında eserler veren Ali Kuşçu olup derslerine sadece öğrenciler değil Hoca Sinan Paşa, Tokatlı Molla Lütfi ve Mirim Çelebi gibi devrin ilim adamları da katılırdı.

Devrin önemli bilginlerinden birisi de Merkür gezegeni üzerine araştırmalar yapan astronomi, fıkıh, kelim ve matematik alanlarında eserler veren Hızırbeoğlu Yusuf Sinan Paşa'dır. Tıp alanında da çok önemli bilginler yetişmiş ve değerli eserler vermişlerdir. Bunlardan en önemlisi Muhammed b. Hamza Akşemseddin olup, hastalıkların bulaşıcılığının gözle görünmeyen küçük varlıklar yolu ile olduğunu ileri sürmüş başta kan kanseri olmak üzere kanser hastalığı ile ilgili de birçok araştırma yapmıştır. Fatih'in hocası Molla Gürani, deneysel tıp alanında önemli eserler ortaya koyan ve eserlerinde birçok tıbbi müdahale çeşitlerini resimleyen Sabuncuoğlu Şerefeddin Ali b. Elhac İlyas, Altıncızaade, Şükrullah Şirvanî, önemli tıp bilginlerindedir. II. Bayezid ise daha şehzâdeliğinde Amasya'daki sarayında âlimler ve şairlerden bir kültür muhiti oluşturmuş daha sonra maiyetini İstanbul'a da getirmiştir. Amasya, Edirne ve İstanbul Bayezid külliyelerini inşa ettirmiştir. Fıkıh alanında Zenbilli Ali Efendi, matematik ve tıp alanında eserler vermiş olan Tokatlı Molla Lütfi, matematikçi ve astronom olan Mirim Çelebi, tefsirden edebiyata yüzlerce eser bırakan Şeyhülislam İbn Kemal, dini ilimlerde, felsefe ve matematik alanında çalışmalar yapan Kınalızaade Ali, Tefsir, hadis, kelim ve mantık alanlarında eserler veren Taşköprülüzâde Ahmed, II. Bayezid devri önemli ilim simalarından olup tıp alanında ihtisas yapan Ahî Çelebi ve Kanuni Sultan Süleyman döneminin önemli ilim adamlarından Ebusuûd Mehmed Efendi, bu devrin önemli ilim adamlarındandır. XVII. ve XVIII. yy.da da Hazerfen Ahmed Çelebi ve Lagari Hasan Çelebi, Gelenbevî İsmail Efendi gibi önemli ilmî kişilikler ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nde çeşitli imtiyazlara sahip olan askerî zümre arasında yer alan ilmiye personeli bu sınıf içerisinde geniş imtiyazlara sahip olmuştur. İlmiye sınıfı mensupları vergilerde diğer askerî sınıf mensuplarına göre daha geniş muafiyetlere sahipti. Askerî sınıfın ehl-i örf kısmını oluşturan kapıkulu ve diğerlerine idam da olmak üzere her çeşit ceza verilirken ehl-i şer' olarak adlandırılan ilmiye görevlilerine en ağır ceza olarak azl veya sürgün cezası verilmekteydi. Ayrıca şahsi malvarlıkları da müsadereye tabi değildi ve doğrudan mirasçılara geçebiliyordu. Askerî-yönetici zümrenin diğer gruplarına göre ilmiye mensupları nispi bir otonomi içerisinde bulunuyorlardı ve mali konuları da kendi yönetim ve kontrolü altındaki geniş dini vakıflar tarafından destekleniyordu.

Öte yandan II. Murad döneminde Molla Fenarî ailesine ilmî teşvik ve ulemayı taltif için tanınan bir takım ayrıcalıklar, daha sonraki devirlerde bütün ulema çocuklarına da tanınmıştır. Bütün bunların ötesinde ilmiye sınıfının sahip oldukları en büyük ayrıcalık Osmanlı toplumu içinde sahip oldukları itibardır. İlmiye mesleğinin babadan oğullara ve torunlara geçmesinin bir gelenek halini alması neticesinde birçok köklü ailenin oluşmasına neden olmuştur. Osmanlı öncesi birçok Türk-İslam devletinde bunun örnekleri görülmekle beraber Osmanlı Devleti'nde ailelere tanınan hususi imtiyazlar ve aileler arası akrabalık ilişkileri bir ilmiye sınıfı ağı kurulmasını sağlamıştır. İlmiye mesleğinin babadan oğula ve torunlara intikali ve ailelerin teşekkülü ilmiye mesleğine adım atacak olan kişinin çocukluğundan itibaren ilim ortamında gelişmesine, dönemin

koşulları itibariyle zor ulaşılan kitap ve kütüphane gibi birtakım mesleki bilgi kaynaklarına ulaşabilmesine fayda sağlamakla beraber meslekte liyakat olgusunu ortadan kaldırmış, aile imtiyazları nedeniyle çalışmadan ve hak etmeden paye almaları ile her geçen devirde gittikçe sayısı artan ve meslekte yeterli bilgiye sahip olamayan imtiyazlı bir zâdegân zümresi ortaya çıkarmıştır.

Farklı dönemlerde etkinlikleri artıp azalmakla birlikte Osmanlı ilmiye sınıfında yirmi civarında aile belli başlı ilmiye makamlarını elde etmişler ve bu aileler kendi aralarında evlilik yoluyla kurdukları bağlarla etkinliklerini daha da arttırmanın yollarını aramışlardır. Bunlar arasında Çandarlılar, Fenarîzâdeler, Çivîzâdeler, Ebussuûdzâdeler, Müeyyездâdeler, Taşköprülüzâdeler, Bostanzâdeler, Hoca Saadeddinzâdeler, Kınalızâdeler, Zekerriyazâdeler, Paşmakizâdeler, Dürrizâdeler, Arapzâdeler, Feyzullahzâdeler ve İshakzâdeler önde gelen ilmiye ailelerindedir. Bu aile mensupları haricindekilerin ilmiye teşkilatı içerisinde ilerlemeleri için “mülazemet sisteminden” geçmesi gerekmektedir. (Kılıç, 2014: 275-279)

II. İlk Osmanlı Medreseleri

Osmanlı Devleti beylik devrinde iken bile eğitim öğretim faaliyetlerine önem vermekteydi. İlk medreseleri devlete başkentlik yapmış olan Bursa ve Edirne gibi büyük şehirlerde görmektediriz. Bu medreseler genellikle sultanlar tarafından yaptırılmış ve yapılar İslamî mimari ile inşa edilmeye çalışılmıştır. Fatih Sultan Mehmed devrinde bu faaliyetler zirveye ulaşmıştır. İlk Osmanlı medreselerinin şekillenmesinde, diğer İslam coğrafyasının çeşitli bölgelerinden Osmanlı'ya gelmiş olan bilim adamlarının fikrî yapıları ve eğitim- öğretim anlayışlarının katkısı görülmektedir. (İhsanoğlu, 2002: 851). İlk Osmanlı medresesinin nerede açıldığı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Genel kabul gören görüş ilk medresenin İznik Orhan Gazi medresesi olduğudur. Diğer görüş ise İzmit'teki Süleyman Paşa medresesinin Osmanlılardaki ilk medrese olduğunu ileri sürmektedir. (Bilge, 1984: 1) Orhan Gazi ise 1331'de beylik merkezi olan İznik'te bir cami imaretiyle beraber medrese de yaptırmıştır. Bu medreseye dönemin önemli âlim ve mütefekkirlerinden Davûd-i Kayserî günlük 30 akça yevmiye ile müderris tayin edilmişti. Bu ücret devrin şartlarına göre çok yüksek bir meblağdır. Orhan Gazi, Bursa'daki kiliseyi de medreseye çevirerek buraya Manastır Medresesi adı verilmiştir. Ayrıca Bursa'da bir medrese, bir imâret ve bir de han yaptırmıştır. (Ünal, 2005: 109) bunları takiben 1365-1366'da Çekirge'de Murad-ı Hüdavendigâr'ın inşa ettirdiği medrese, 1388'de Yıldırım Bayezid'in Ulu Câmii yakınında yaptırdığı medrese ve Bursa'da yaptırdığı diğer medreseler, 1418-1419'da Çelebi Mehmed'in Yeşil Câmii yanında inşa ettirdiği medrese, Bursa medreselerinin örneklerini meydana getirmekteydi. (Uzunçarşılı, 1988: 2) Bunların yanı sıra 1435 tarihinde II. Murad'ın Edirne de yaptırttığı tetimme, dârü'l-hadis ve 1447-1448'de Üç Şerefeli Medrese ile devam etmiştir. Dönemin en önemli medreselerinden biri olan Muradîye Medresesi de II. Murad tarafından Bursa'da inşa ettirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde I. Murad (1360- 1382), Yıldırım Bayezid (1382-1402), Çelebi Mehmed (1402-1421) ve II. Murad (1421-1451)'in iktidar yılları, padişahların kişisel olarak ta bu teşkilatı geliştirmeye yönelik faaliyetleri mevcuttu. Bunların yansımalarını ise yeni fethedilen topraklara vakıf

sisteminin eserleri olan cami, mektep, medrese ve tekke gibi kültürel ve eğitim amaçlı müesseselerin görülmesi idi. (Akgündüz, 1997: 249) İznik, Bursa ve Edirne gibi başkentlerde kurulan medreseler dönemlerinin en büyük ve en yüksek eğitim merkezleriydi.

Sonraki dönemler de Bursa ve Edirne'de yaptırılan medreseler kendinden önceki medreseleri geride bırakmıştır. XIV. yüzyılda Bursa'daki medreseler İznik Medresesi'ni bilim ve eğitim-öğretim olarak arkada bırakmış bulunmaktaydı. Sultan Çelebi Mehmed'in Bursa'da yaptırdığı Sultaniye Medresesi'ne atanan müderrisin günlüğü 50 akçeydi. Sonraki yıllarda Edirne'deki medreseler gelişerek Bursa medreselerinin üstüne çıkmıştır. II. Murad'ın Edirne'de inşa ettirdiği medresenin müderrisi 100 akça yevmiye almaktaydı. Fatih Sultan Mehmed Han'ın İstanbul'da Sahn-ı Semân medreselerini inşa ettirene kadar Osmanlı Devleti'nin en gösterişli medreseleri Edirne Medreseleri olmuştur. (Uzunçarşılı 1975, 523) Medreseler müderrislerin aldıkları ücrete göre 20'li, 40'lı, 60'lı medreseler şeklinde teşkilatlandırılmıştı. Müderrisinin maaşı yüksek olan medresenin derecesi de yüksek demektir. Osmanlı Devleti'nin en yüksek dereceli medreseleri Fatih'in yaptırdığı Sahn-ı Semân medreseleri idi. Daha sonra Kanunî tarafından inşa ettirilen Süleymaniye Medreseleri de aynı dereceye sahip olmuştur. (Ünal, 2005: 108) Medreseler başlangıçta padişahlar tarafından vakıflar yoluyla yaptırılırken, devletin sınırlarının ve gücünün genişlemesiyle diğer hânedân üyeleri, vezirler, ileri gelen devlet adamları, şeyhülislâmlar, bazı varlıklı ulemâ ve az da olsa halktan kimseler tarafından kurulmuştur. Üst bürokrasiden devlet adamları, vakıf müesseseleri inşa ettirip buradan mezun olanları kendi yanlarında bürokrat, kadı, müftü, kazasker ve şeyhülislâm olarak göreve alıyorlardı. Bunlar belli kademelerden geçerek yönetim sistemi içerisinde aktif vazifeler yürütüyorlardı. (Unan, 2004: 1-7) O dönemin bilim adamlarının üzerinde çalıştıkları konular ve medreselerinde okutulan ders kitapları Osmanlı medreselerinin ilk devirlerinde kaleme alınmışlardı. Bu bilim ve kültür merkezlerine XVI. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı âlimleri de öğretim için gidiyorlardı. (Bilge, 1984 : 29-30) Erken dönem Osmanlı medreselerinde verilen dersler arasında gramer, mantık ferâiz, kelâm, belagat, fıkıh, hadîs ve tefsir gibi dersler yer almakta idi. Sahn-ı semân medreseleri de tefsir, hadîs, fıkıh, kelâm ve edebiyat ağırlıklı olmakla beraber ilk devirlere nazaran ihtisaslaşma biraz daha artmıştı. Bir talebe Sahn-ı Semân medreselerine girmeden önce orta öğretimde hendese, heyet (kozmoğrafya) ve hesap derslerini alıyordu. Süleymaniye medreselerinin açılmasıyla birlikte bu derslere tıp, tabiata ve riyaziye dersleri de eklenerek verilmeye başlanmıştır. Süleymaniye Medreselerinin açılmasıyla birlikte verilen tıp dersleri daha önce dârü'ş-şifa denilen hastanelerde okutulmaya başlandı. İlk Osmanlı dârü'ş-şifası Yıldırım Bayezid tarafından Bursa'da yaptırılmıştı.

III. Umum Medreseler

Umum medreseler, İslami ilimler ile fenni ilimlerin birlikte okutulduğu medreselerdir. Bu medreselerin açılmasındaki amaç devlete, ilmiye sınıfını oluşturan kadı, müderris ve müftü yetiştirmektir. Medreselerde müderrislerin aldıkları yevmiye, medreselerin derecelerini gösterir. Bunlar; haşiye-i tecrîd (yirmili) medreseler, miftah (otuzlu)

medreseler, kırklı medreseler, elili medreseler, sahn-ı seman medreseleri ve altmışlı medreseler şeklinde derecelendirilmiştir. (Ünal, 2005: 113)

A. Haşiyeye-i Tecrid (Yirmili) Medreseler

Müderriye 20 akçe verilen medreselerdir. Medreselere bu adın verilmesinin sebebi Seyyid Şerif Cürcanî'nin, Nasuriddin Tusî ye ait olan Tecridü'l-İ'tikad isimli kitabına, Haşiyeye-i Tecrid ismiyle yazdığı haşiyesinden gelmektedir. Bu haşiyeye medreselerde okutulduğu için kitabın ismi aynı zamanda bu medreselere de verilmiştir. Başlangıçta medresenin eğitim süresi iki yıl iken daha sonra üç ay olarak belirlenmiştir. (Baltacı, 1976: 37) Okutulan dersler genel hatlarıyla, Belâgat Kelâm ve Fıkıh, eserler ise Mutavvel, Haşiyeye-i Tecrid ve Şerh-i Ferâiz'dir . Bunların öğretim müddeti 1526-1527 sıralarında iki yıl iken, 1575-1576'da bir yıl ve 1597-1598 yılında üç ay olarak tesbit edilmiştir. Dersler ise Sarf, Nahiv, Akaid-Kelâm, Usûl-i fıkıh, Kelâm, Fıkıh, Belâgat, Heyet olub, Kitaplar ise Emsile, Bina, Maksut, Avârnîl, îzhar, Kâfiye, Şerh-i Tevali, Metali, Telvih, Haşiyeye-i Tecrid, Şerh-i Ferâiz, Mutavvel, El-Mûlahhas, Risâle-i Fethiyye'dir. Bu derslere ilaveten hesap, hendese, ilm-i hikmet, hikemiyat, tarih ve coğrafya dersleri de verilmekteydi.

B. Miftah (Otuzlu) Medreseler

Bu medreselerde ders olarak belâgattan Şerh-i Miftah'ın okutulması medreselerin bu isimle anılmasına neden olmuştur. Derece olarak Hâşiyeye-i Tecrid medreselerinin üstünde idi. Müderrislerinin 30-35 akçe aldıkları bilinmektedir. Bu kurumların tahsil süresi 1529-1530 yıllarında iki yıl iken bu süreç 1597-1598 yıllarında üç ay olarak belirlenmiştir. Okutulan dersler, Fıkıh, Belâgat, Kelâm ve Hadîs, bu derslerin kitapları ise Tenkîh ve Tavzih, Şerh-i Miftah, Haşiyeye-i Tecrid ve Mesâbih olduğu görülmektedir. (Baltacı, 1976: 6-7)

C. Kırklı Medreseler

Taftazânî'nin fıkıhla ilgili Telvîh isimli kitabının okutulması sebebiyle bu medreseler Telvîh medreseleri olarak isimlendirilmiştir. Görev yapan müderrisin yevmiye 40 akçe aldığı medreselerdir ve eğitim süreleri 1535-1536 yıllarında iki veya üç yıl iken, 1575-1576 yıllarında en az üç ay, 1597-1598 yıllarında ise Hâriç medreseleri arasında sayılarak beş ay olmuştur. Bu medreselerde okutulan dersler Belâgat, Kelâm Fıkıh ve Hadîs olup, kitaplar ise umumiyetle Miftahü'l-'ulûm ile Meânî Şerh-i Miftah, Şerh-i Mevâkif, Sadru'ş-Şeri'a ve Mesâbih'dir. (Baltacı, 1976: 38-39) Fıkıh, Usûl-i Fıkıh, Belâgat, Kelâm, Hadis gibi dersler verilmektedir. Derslerde okutulan kitaplar ise Tenkîh ve Tavzih, Miftahü'l-'Ulûm, Meşarik, Hidaye, Meşabih, Buharî, Müslim, Şerh-i Mevakıf idi.

D. Ellili Medreseler

Bu medreseler kendi aralarında hariç ve dâhil olmak üzere iki kısma ayrılırlar ve müderrislerine günlük 50 akçe yevmiye verirdi. Hariç Ellili medreselerde okutulan dersler, Fıkıh için Hidâye, Kelâm için Şerh-i Mevakıf, Hadis için Mesabih, Dâhil Ellili'de okutulan dersler ise şöyleydi. Fıkıh için Hidaye, Usûl-i fıkıh için Telvîh, Hadis için

Buhârî, Tefsir için Keşşaf ve Beyzavî Dâhil medreseleri içinde en önemlisi Fatih Sultan Mehmed'in yaptırmış olduğu Sekiz Tetimme medreseleri idi. Bu dâhil medreselerinin yolu sahn müderrisliği olduğu için bu dâhil medreselerine Musıla-i sahn da denilirdi. 1539-1540 yıllarında tahsil müddetlerinin bir yıl, 1597-1598 senelerinde ise, altı ay olmaları kararlaştırılmıştır. Dâhil elli medreseleri: Osmanlı padişahları, şehzâde anneleri, padişah kızları ve şehzâdelerin yaptırdıkları medreseler için bu isim veriliyordu. Alt derecedekiler Hidaye, orta derecedekiler Telvih (Usûl-ü Fıkıh) ve üst seviyedeki öğrenciler Keşşaf veya Kadı Beydavî tefsirleri okutuluyordu. (Baltacı, 1976: 40)

E. Altmışlı Medreseler

Bu medreseler derece bakımından Sahn kurumlarından yüksek olmalarına rağmen eğitim süreleri Sahn medreseleri kadardı. Sahn Medreselerinde bazı derslerde okutulan eserlerin tamamlanması söz konusuydu. Müderrislerin günlük 60 akçe ücret aldığı medreselerdir. Bu medreselerde okutulan dersler arasında, Fıkıh, Kelâm, Hadis, Usûl-ı Fıkıh ve Tefsir, kitap olarak ise Hidâye ve Şerh-i Ferâiz, Şerh-i Mevâkif, Buhârî, Telvih ve Keşşaf kitaplarından ibarettir. (Baltacı, 1976: 41) Fatih Sultan Mehmed devrinde sadece Ayasofya Medresesi müderrislerine 60 ve daha fazla akçe verilirken, II. Bayezid, Molla Lütfî'yi Bursa Muradiye Medresesi'ne yavmî 60 akçe ile tayin etmişti. Bu medreselerinde tahsil müddetlerinin 1546 sıralarında bir yıl olduğu görülmektedir.

F. Sahn-ı Semân Medreseleri

İstanbul'un fethi ile başlayan dönem Osmanlı bilim hayatı ve medrese teşkilatı için önemli adımların atıldığı dönemi oluşturur. Fatih Kanunnamesinde Sahn-ı Seman olarak anılan bu medreseler Medaris-i Semaniye olarakta adlandırılmaktadır. (Uzunçarşılı, 1988:5) Fâtih, İstanbul'daki imaretini yapmak için çevresinde Bizans imparatorlarının mezarları bulunan Havariyyun kilisesini yıktırarak, mezarları kaldırmış ve yerlerini dümdüz bir hale getirmiştir. Sahn-ı Seman medreselerinin "sahn" ismini de buradan almıştır. Arap dilinde geniş saharalara ve düzlüklere bu isim verildiği için ismini buradan almıştır. Fatih Sultan Mehmed Han, içinde cami, hastane, tımarhane, han, sıbyan mektebi ve bir kütüphaneden meydana gelen bir külliye yaptırmıştır. (Ergin, 1977: 97-98) Fâtih yaptırdığı sekiz medreseye ilaveten, bunları klasik tahsil için yeterli görmeyerek Sahn-ı Semân medreselerine hazırlık düzeyinde olan tetimme medreseleri yaptırmıştır. Bu medreseler orta öğretim mahiyetindeydi. (Akgündüz, 1977: 255) Müderrisliğini Alâeddin Tusî'nin yaptığı Zeyrek Camii olarak isimlendirilen Pantakrator Manastırı'nın bulunduğu yer olan medresede, hücre denen 40 odada 40 medrese talebesi vardı. (Uzunçarşılı, 1988: 5) Fâtih külliyesinde sıbyan mektebinden en üst düzey medreseye kadar dönemin bilgi ve insan yetiştirme kültürü ile bütünleşen akademik amaçlı bir yapılanma görülmektedir. Beylik dönemine ait medrese vakfiyelerinde tedris faaliyetleri genellikle naklî disiplinler çerçevesinde şekillendirilirken, Fâtih külliyesi vakfiyesinde bu konuda aklî ve naklî bilgi disiplinleri beraber yürütüleceği vurgulanmıştır. Bu anlamda klasik eğitim anlayışının dışında fenni ilimlere bu devirde gösterilen önemde kendini göstermektedir. Fatih, dönemin önemli bilim insanlarını payitahta getirerek burayı adeta bir ilim merkezine çevirmeye çalışmıştır. Farklı coğrafyalardan önemli bilim adamları getirilmiştir. Sultan, ünlü astronom ve

matematikçi Ali Kuşçu'yu Semerkant'tan yevmiye 1000 akçe vererek İstanbul'a getirtmiş, Ayasofya Medresesine günde 200 akçe maaşla tayin etmiştir. Bu durum, sultanın İstanbul'u bir bilim şehri yapma yolundaki hedefleri için gösterdiği çabayı da ortaya koymaktadır. (Adivar 1991: 41-47) Sahn-ı Seman ve Tetimme medreseleri kurulduktan sonra farklı medreseleri bir düzen içerisinde toplamak ve derecelerine göre tekrar teşkilatlandırmak için eğitim teşkilatı içerisinde geniş kapsamlı bir organizasyon gerekiyordu. Zira hem başkent İstanbul'da, hem de Rumeli ve Anadolu'da çok sayıda medrese açılmış fakat bir sistem içerisinde derecelerine ve yapılarına göre tasnif edilip genel eğitim bünyesinde toplanamamıştı. Nihayet medreselerin bir sistem içerisinde sınıflandırılması ve derecelere ayrılması işlemi, içlerinde Vezir-i âzâm Mahmud Paşa, matematikçi Ali Kuşçu ve ulemadan Molla Hüsrev'in de bulunduğu ulemâ ve bürokratlardan oluşan bir heyetin ortaklaşa yürüttüğü çalışmalar sonucunda nihayete erdirilmiştir. (Uzunçarşılı, 1988: 7) Zamanla Medrese tesis etmek Osmanlı imparatorluğunda gelenek haline geldi. Cami yaptıran her sultan, aynı zamanda caminin yanında medresenin de içinde bulunduğu bir dizi hayır müessesesi inşa ettirmekteydi. II. Selim (1566-75), III. Murad (1575-95) ve III. Mehmed (1595-1603) bu geleneği sürdürdüler ve ülkenin çeşitli yerlerinde medreseler kurdular. Medrese kuranlar sadece sultanlar değildi. Devrin ileri gelen devlet adamlarından maddi açıdan gücü yetenler de ya memleketleri ya da görev yaptıkları yerlerde medreseler ve hayır kurumları yaptırmaktaydılar. Bu da Rumeli ve Anadolu'daki Osmanlı şehirlerinin fiziksel ve sosyal açıdan gelişmesini sağlıyordu. Vezir-i âzâm Mahmud Paşa, Sokullu Mehmed Paşa, Şeyhülislam Hamid Efendi, Molla Hüsrev ve Davud Paşa gibi pek çok devlet adamları kendi namlarına medreseler yaptırmışlardır. Fâtih, II. Bayezid, Yavuz ve Kanuni asırları, medreselerin Osmanlı medeniyet sistemindeki evrimini tamamladığı bir dönem olmuştur. Özellikle Fâtih ve Süleymaniye külliyesi medreseleri, üç kıtaya yayılan coğrafyadaki her eğitim kurumunun, tüm boyutlarıyla yeniden şekillenmesine, böylece tekamül anlamında müstakil gelişen ama aynı kültürün eserleri olmaları nedeniyle bütünlük halinde kültür hayatını taşıyan medreselerin, hukuken ve teşkilat bütünlüğüne kavuşmasına neden olan örneklerdir. (Sankaya, 1997: 26)

G. Süleymaniye Medreseleri

Fatih Sultan Mehmed tarafından kurulan Sahn-ı Semân, tefsîr, usûl-ı fıkıh, fıkıh, kelâm ve Arap dili ile ilgili eğitim yapan yapan ilahiyat, İslâm hukuku ve Arap Edebiyatı üzerine dersler veren bir müessese idi. Müspet bilimlere ait olan Tıp ve Riyaziyat gibi alanlara duyulan ihtiyaç göz önüne alınarak Tıp, Riyaziye ve ilaveten Dârü'l-hadîs isimli medreseler de yerini almıştı. Kanunî Sultan Süleyman XVI. asır ortalarında eski diye bilinen yerin geniş bahçesinin kuzeyinde Halice bakan cihetinde tepede belirlemiş olduğu yerde Mimar Sinan'a camisiyle birlikte medreselerini ve diğer tesislerini inşa ettirmişti. Süleymaniye Camii'nin bulunduğu bölge İstanbul'un yedi tepe-sinden biri üzerindedir. Nitekim Fatih Sultan Mehmed de cami ve medreselerini bu tepelerden birisinin üzerine inşa ettirmişti. Süleymaniye camii'nin kuzey yönünde ise medrese-i evvel ve medrese-i sâni adı verilen birinci ve ikinci medreseler bulunmaktaydı. Kuzeydoğu yönünde bir hamam ve câminin mihrâbı, kible tarafında ise bir Dârü'l-hadîs ve caminin tam güneyine denk gelen kısmında dördüncü medrese yer almaktaydı.

Medresenin doğusunda ise üçüncü medrese ve yine caminin güney batısında tıp medresesi ve eczahane ve caminin batı kısmına düşen tarafında ise imaret, tabhane ve Darü's-şifa denilen hastahane yaptırılmıştır. Bunlardan başka vakfiyede Kur'an-ı Kerim talimi ve namaz usûl ve kaidelerini tedris için bir mektep ile bir de kütüphane yaptırıldığı görülmektedir. Bugün bu müesseselerden Darü'l-hadis medresesinin talebelere mahsus dokuz odasında muhacirler oturmakta ve üçüncü medresede ise Süleymaniye Kütüphanesi bulunmaktadır. (Uzunçarşılı 1988: 33)

IV. İhtisas Medreseleri

İhtisas Medreseleri, ihtisası gerektiren İslami bilimlerden veya Dâhil İlimlerden birini öğretmeyi hedef alan ve o ilmin tedrisine ait metotlar ile eğitim-öğretim faaliyetinde bulunan medreseler idi. Yani ilmî ve fennî bilimlerin ayrı ayrı okutulduğu bir medresedir. İslâm coğrafyasındaki medreselerde, eğitim iki bölüme ayrılmaktaydı. İlk bölümde matematik, astronomi, geometri, fizik, tıp, dil bilgisi ve felsefe öğrenilirken , ikincisinde usûl, fıkıh, hadis, tefsir, kelim gibi dersler tedris edilirdi. Medreselerdeki dersler darü'l hadis, fıkıh ve tıp gibi konularına göre ihtisaslara ayrılırdı. Medreselerden mezûn olanlara, aldıkları eğitim gereğince ehliyet verilirdi. Hekimler ve cerrahların bu belgeleri alabilmeleri için farklı sınavlara girmeleri gerekiyordu. (Kaya, 2008: 219)

A. Darü'l-Kurrallar

Darü'l-Kurrallar, Kur'an-ı Kerim için doğru kıraat ve Hz. Peygamberin gösterdiği okuma rivayetlerini tedris amacıyla açılmış medreselerdir. Hz. Peygamber döneminden itibaren farklı isimlerle gelen İslam'ın ilk eğitim ve öğretim kurumlarından. Hicri II. Yüzyılın başlarından itibaren cami gibi alanlarda eğitime gelenlere kıraat dersi verilmeye başlanmıştır. Bu faaliyetler çok çeşitli eserlerin yazılmasına neden olmuştur. Bu çalışmalar kurra halkaları, Daru'l -Kur'an, Daru'l- Huffaz ve Daru'l-Kurra'ların ders programını ortaya koymuştur. Buralarda ilm-i kıraat tahsil edilmiştir. Anadolu Selçuklularından önce Şam şehrinde Daru'l-Kur'an adı ile Şeyh İbn Ömer ve İbnü'l-Münca Medreseleri kurulmuştu. Anadolu Selçukluları ve Karamanoğulları'nda bu kurumlar Darü'l-Huffaz adını aldı. Ayrıca Karamanoğulları ve Anadolu Selçukluları devrinde birçok Darü'l-Huffaz medresesi tesis edilmiştir. (Hızlı, 1987: 278)

Genellikle câmiî hizmetlileri bu kurumlardan yetişirlerdi. Sıbyan mektebinden mezun olan bir aday öğretime en düşük seviyedeki darü'l-kurra ile başlar daha sonra derslerini tamamladıktan sonra üst seviyedeki bir darü'l-kurraya devam ederdi. Bu müesseseler, eğitim-öğretim yapılan derslerle ilgisi bakımından daha ziyade camiler içinde veya çevresinde tesis edilmişlerdi. Bu kurumun başında bulunan kişiye "Şeyhü'l-kurra" denirdi. Bunlar, dönemin en iyi Kur'an kıraat edenleri idi. Darü'l-kurraların müfredatı ve hocalarında aranan meşruta vakfiyelerde gösterilirdi. Osmanlı Devleti'nde açılan ilk darü'l-kurra, Yıldırım Bayezid'in Bursa Ulu Câmiî civarındadır. Bundan sonra da darü'l-kurrallar her selâtin ve vüzera camiinde olacak kadar çoğalmıştır. Osmanlı darü'l-kurralarında Şemseddin Muhammed b. Muhammed CezeriTiin el-Cezerî diye şöhret bulan ve mahrec-i hurufa ait olan kitabı Kıraat ilminde Ebu Muhammed Şatibi'nin "Şâtibiye" ismiyle ünlenen Kaside-i Lamiye'si ve Cezeri'nin Fethü'l-Vâhid isimli eserleri verilmekteydi.

B. Darü'l-Hadisler

Hız. Muhammed'in hadis-i şerîfleriyle ilgili ilimleri tedris amacıyla kurulmuş olan medreselerdir. Sultan I.Murad devrinde de ilk örneğini gördüğümüz Darü'l-Hadis, Çandarlı Hayreddin Paşa tarafından İznik'te inşa ettirilmiştir. Daha sonra hızla yayılan ve selâtin ve vüzera camilerinde açılan Darü'l-Hadisler, Süleymaniye Darü'l-Hadis'i ile medreseler arasında seçkin bir yer kazanmışlardır. Osmanlı Darü'l-Hadislerinde Sahih-i Buharî, Sahih-i Müslim ve Meşarık gibi eserler ve şerhleri okutuluyordu. Darü'l-hadisler'de ders veren kişilere "Muhaddis" denirdi. Müderris olabilmek için hadis bilminde liyakat sahibi olmak gerekiyordu. Bu sebeple Darü'l-hadisler genellikle genel medreselerden daha üst derecede olduğu değerlendirilmişse de Osmanlılarda Darü'l-hadislerin de bu sistem içerisinde genel medreseler gibi çeşitli seviye ve dereceleri bulunmakta idi. Darü'l-Hadisler de eğitim görebilmek için temel şart umumi medreseleri başarıyla bitirmek gerekiyordu.

C. Darü't-Tıblar

Tıp bilimlerinin ve uygulamasının birlikte öğretildiği medreselerdir. Darüt Tıb, Darü'-Şifa, Darü'l-Merza, Darü'l-Afiye, Maristan ve Bimâristan gibi isimler de verilen bu müesseselerde tıp eğitimi ile birlikte cerrahî eğitim de verilmekteydi. İslam tarihinde bu kurumlar ilk olarak Emeviler döneminde Şam'da kurulmuştur. (Hızlı, 1987: 280). Darü'-şifa olarak anılan bu müesseseler, Darü't-Tıb şeklinde isimlendirilmesi ise Süleymaniye külliyesinin kurulmasından sonra gerçekleşmiştir. (Kazıcı 1995: 80)

D. Hey'et Medreseleri

Selçuklu müesseseleri olan bu medreselerde astronomi otoriteleri olan Çağminî, Şirazî, Batlamyus, Ulug Beg, Şemseddin Semerkandî, Osmanlı âlimlerinde Ali Kuşçu, Kadızâde-i Rumî ve Mirim Çelebi gibi bilim insanları tarafından tertib edilen astronomi kitapları ışığında dersler yapılmıştır.

V. Medreselerde Okutulan Dersler ve Ders Kitapları

Osmanlı Medreselerinde okutulan dersler ve derslerde takip edilen kitapların tespitiyle ilgili kaynaklar oldukça sınırlıdır. Bu kaynaklar ışığında medreselerde Arapça (sarf, nahiv, belâgat), Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelâm ve Akaid, Mantık derslerinin okutulduğu görülmektedir. (Uzunçarşılı, 1988: 19-31; Hızlı, 2008: 25-46; Fazlıoğlu, 2003: 97-111; Ergün, 1996: 1-10)

A. Arapça

Osmanlı medreselerinde okutulan derslerin içerisindeki temel alanlarından biri olan Arapça derslerinde sarf ve nahiv okutulurdu. Sarf derslerinde kelime türetmeleri ve fiil çekimleri konuları işlenirdi. Bu derste faydalanılan kitaplardan en meşhur olanları ise "Emsile", "Binâ", "Maksûd", "İzzî" ve "Merah"dır. Nahiv derslerinde ise Arap dilinin cümle yapısı ve kuruluşu konularının anlatılmaktaydı. Bu derslerde ise faydalanılan kitaplar "Avâmîl", "İzhâr", "Kafîye"dir. Ayrıca İbn Hişam'ın "Muğnil-Lebib" ve "Kavâidü'l-İrab", İbn Mû'tî'nin "ed-Dürretü'l-Elfiyye" isimli eserleriyle "Molla Câmi"

ismiyle bilinen "Kâfiye" şerhi idi. Emsile, anonim ve medreselerde uzun yıllar boyunca okutulan, üzerinde çok fazla şerh kaleme alınan ana gramer kitabıdır. Binâ, yazarı bilinmeyen ve kelime türetmeyi sağlayan kuralları içeren bir eser idi. Merâh, Ahmed bin Ali bin Mesut 'a ait esere Kemalpaşazade'nin kaleme aldığı şerh ile "Felâh" ismini taşıyordu. Bursa'lı Ahmed Efendi'nin Merah Şerhî de öğrenciler tarafından tercih edilmekteydi. Avâmil, Birgivi Muhammed Efendi'nin (v.1573) olup, Arapça gramerinde kelime i'rabı üzerinde durur. Kitabın tümü kaide ve misallerle dolu olup bu 25 sahifelik kitabın çokça şerhi yapılmıştır. İzzî, İbrahim b. Abdülvehhab ez-Zencânî'nin (v. 1257) bu önemli kitabına birçok şerh yapılmıştır. Dede Cengi Efendi (v. 1567) tarafından kaleme alınan bu şerh medrese öğrencileri tarafından çok okunurdu. Kâfiye, İbn Hâcib ismiyle bilinen Osman b. Ömer (v. 1248) eliyle kaleme alınan bu çalışma, nahiv müfredatını pek çok misalle pekiştiren bir eserdir. Bu kitaba "el-Fevâidü'z-Ziyâiyye fi Şerhu'l-Kâfiye" ismiyle kaleme alınan ve Molla Câmî (v. 1492) tarafından yazıldığı için Molla Câmî ismiyle tanınan nahiv kitabını Kurt Muhammed Efendi (v. 1587) Türkçe'ye çevirmiştir. İzhâr, tam ismi "İzhâru'l-Esrâr fi'n-Nahv" olan bu eserde yine aynı kişi tarafından kaleme alınmıştır. Avâmil kitabındaki derslerin mufassalan ele alındığı bu eser de kelimelerin i'rabını konu alır. Mugni'l-Lebîb, "İbn Hişam" isimleri tanınan ve Arapça'nın kullanımına layık-ı vechiyle hakim olan Abdullah b. Yusuf'un (v. 1360) Arap dilindeki edatlar ve harflerle ilgili kitabıdır. İznik'li Vahyizâde Muhammed Efendi tarafından kaleme alınan şerh oldukça meşhurdur. Yine aynı yazara ait olan "Kavâidü'l-i'rab" isimli çalışmada medreselerde okutulan eserler arasındadır. Belâgat, Güzel konuşma becerisinin geliştirilmesini konu edinen belâgat, kendi içinde "Meânî", "Beyân" ve "Bedîî" adlarıyla üçe kısma ayrılır. Medreseler derslerinde Seyyid Şerif, Sadeddin Taftazânî veya Şeyhülislâm İbn Kemâl tarafından yazılıp aynı isimle anılan "Şerh-i Miftâh" isimli eserlerden herhangi biri işleniyordu. Fatih devrinde 35 akça günlük medreselere, bu kitabın ismine izafeten "Miftah medreseleri" adı verilmiştir. Misbâh, Seyyid Şerif Cürcânî'nin, Sekkâkî'nin "Miftâhul-Ulûm" isimli kitabı için yaptığı şerh, Osmanlı müderrisleri eliyle yapılan çokça şerh ve haşiyelerle zenginleştirilmiş ve bu medreselerde en çok faydalanılan eserlerden olmuştu. Elfiye, İbn Mâlik veya İbn Melek ismiyle tanınan Muhammed b. Abdullah'a ait (v. 1273) bin beyitlik eser, nahiv kaifdelerini Kur'an, hadis ve ünlü Arap şiiirlerinden misallerle anlatmaktaydı. Mutavvel, Sadeddin Taftazânî'nin (v. 1390), Hatib Dımışkî'nin "Telhîsü'l- Miftâh" isimli kitabına yazdığı "el-Mutavvel ale't-Telhîs" isimli bu şerh, Kur'an'daki üslubun eşsizliğini ifade eden değerli bir eserdir. Yine Taftazânî'nin Muhtasar ve Telhîs kitapları umumiyetle Anadolu medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur.

B. Tefsir

Osmanlı medreselerinde Tefsir dersleri için okutulan eserlerin en önemlilerinden biri Keşşâftır. Bu Türk müfessir Cârullah Ebul-Kâsım Muhammed ez-Zemahşerî'nin (v.1143) "el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl" isimli kitabının kısa ismidir. Zemahşerî'nin dirayet tefsiri tarzında kaleme aldığı bu kitapta, lüzumsuz söz ve uzatmalardan uzak durulmuştu. Kitap için yapılan birçok şerh ve haşiyeler arasında Seyyid Şerif'in haşiyesi talep görmekteydi. Kıraat ve Tecvid, Kur'an'ın okunma tarzındaki çeşitli yorum farkları sebebiyle İslâm dünyasında bilinen yedi kıraat ve tecvîd bir bilim olarak işlenmiştir. Bu

konuda medreselerde okutulan önde gelen eserler arasında, Celâleyn Tefsiri, Celâleddin Mahallî tarafından kaleme alınan ve Celâleddin es- Suyûtî tarafından bitirilmesi sebebiyle "İki Celâl'in tefsiri" anlamındaki "Tefsiri Celâleyn" isimli kitap medreselerde rağbet görmekteydi. Kadı Beydâvî, Nasıruddin Abdullah b. Ömer Beydâvî'nin (v.1286) "Envârü't- Tenzil ve Esrârü't-Te'vil" isimli tefsiri, Kadı Beydâvî veya Kadı Tefsiri ismiyle bilinmektedir. Bu kitap Sünnî mezheplere bağlı insanlar arasında da çok talep görmüştü. Râgıb'ın "Müfredât" ve Zemahşerî'nin "Keşşâf" isimli tefsirlerinden faydalanılarak kaleme alınmış olan bu kitap, genellikle basitliği ile medreselerde ünlenmiştir. Tefsir Usulü, Kur'ân'ın iyi bir şekilde tefsir edilebilmesi için gerekli kuralları ortaya koyan bir tefsir metodolojisi dersi idi. Bu konuda Bedreddin Muhammed ez-Zerkeşî (v. 1392) tarafından kaleme alınan "el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân" isimli kitabın bilinen adı Burhan-ı Zerkeşî idi. Celâleddin Suyûtî'nin (v. 1505), "el-Burhan" eserini temel alarak hazırladığı "el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân" isimli kitap İtkân veya Suyûtî ismiyle ün bulmuş idi. Bu kitap medreseliler arasında ilkinden daha fazla yaygınlık kazanmıştı. Cezeriyye, İslâm dünyasının önemli kıraat ustası olarak bilinen İbnü'l-Cezerî'nin (v. 1429) meşhur kitabı "Kitabü'n-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr" idi. Bu kitabı de "Tayyibetü'n-Neşr" ismiyle manzum hale getirmiştir. (Altıkulaç, 1999: 553) Dürr-i Yetim, İmam Birgivi'nin "Dürrü'l-Yetim fi İlmî't-Tecvid" isimli bu kitabı Türkçe'ye tercüme ve şerh edilmişti. Şâtibiyye, Endülüs doğumlu Kasım-ı Şâtibi'nin (v. 1194) "Kaside-i Lâmiyye", "Hırzû'l-Emânî ve Vechü'l-Tehânî" isimli manzum eserleri pek çok medrese öğrencisi tarafından ezberleniyordu. Karabaş Tecvidi yazarı Halvetî şeyhi Ali Efendi Şeyh olduğu bilinmekle beraber Abdurrahim Karabaşî'nin (v. 1498) de olduğu da ifade edilmektedir.

C. Hadis

İslam Dininin Kur'an-ı Kerim den sonraki en önemli kaynağı olan hadis ilminin en temel kaynağı Buhârî'ye ait olan eserlerdir. Genellikle büyük medreselerde okutulan bu kitap Ebu Abdullah Muhammed Buhârî'nin (v.870) "el-Câmiu's-Sahih" ismini taşımaktadır. Kütüb-i Sitte'nin bu ilk kitabının haricinde diğer beş hadis kaynağı da özellikle Müslim'in Sahih'i medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Bunlardan başka üzerinde ders görülen diğer önemli kitaplar arasında sayabileceğimiz eserler ise şöyledir; Meşârik, İmam Radyüddin Hasan Sagâni'nin (v.1253) kaleme aldığı "Meşâriku'l- Envâri'n-Nebeviyye min Sıhâhi'l-Ahbâri'l-Mustafaviyye" isimli kitap orta seviyedeki medreselerde okutulmaktaydı. Bu kitabın pekçok şerhlerinin en önemlisi, İbn Melek ismiyle ün bulan İzzeddin Abdüllatif er-Rûmî'nin (v. 1398) "Mebârikul-Ezhâr fi Şerhi Meşârikil-Envâr" isimli kitabıdır. Medreselerde "İbn Melek" adıyla okutulurdu. Medreselerde verilen diğer bir eser Kadı İyâz'ın (v.1150) "Kitabu's-Şifa"sı olup Kadı İyâz veya Şifâ-i Şerif isimleriyle tanınmıştı. Mesâbih, İmam Hüseyin b. Mesud Begavî'nin (v.l 126) "Mesâbihu's-Sünne" veya Mişkât da denen "Mişkâtü'l-Mesâbih" isimli kitabıdır. Hadis alanındaki temel eser idi. Buhârî ve Müslim'in eserlerinden alınmış 4719 hadisi işlemekteydi. Hadis Usûlü ise hadis metodolojisi olup bu konuda, İbn Salah Şehrîzûrî'nin (v. 1245) "Ulûm-ı Hadis" isimli kitabı, İbn Hâcer Askalânî'nin "Nuhbetü'l- Fiker" isimli kitabı İbnü'l-Esîr'in (v. 1209) "Câmiu'l-Usûl" isimli eserleri okutulanlar arasında idi. Hadis alanında verilen diğer bir eser de İmam Nevevî'nin (v.

1277) "Kitâbu'l-Erbaîn" isimli kitabıdır. Hadis mevzularından biri olan "sîret" üzerinde Şeyh Halebî'nin Sîretü'n-Nebeviyye"si ve "şemâil" konularında ise İmam Muhammed Tirmizî'nin Şemâil-i Şerif isimli kitapları okutulmuştur. Şeyh Ali Halebî'nin (v. 1634) "İnsânü'l-Uyûn fî Sîretil-Emînîl-Me'mûn" isimli kitabı Siyer-i Halebî veya Halebî ismiyle ün kazanmıştır.

D. Fıkıh

Osmanlı medreselerin tamamında Fıkıh dersi verilmekte idi. Fıkıh, içerik olarak helâl ve haram hükümlerini kapsadığı için en değerli bilim dalı sayılıyordu. Fıkıh alanında Osmanlı medreselerinde verilen temel kitaplar arasında şunlar sayılabilir. Dürrü'l-Muhtar, Hanefî fıkıh eseri Tenvîru'l-Ebsar eserine Alâüddin-i Haskefî (v. 1676) tarafından "Dürri'l-Muhtâr fî Şerhi Tenvîri'l-Ebsâr" ismiyle kaleme alınan şerhi bu isimle şöhret yapmıştı. Bu şerhe İbn Abidin "Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr" ismiyle bir haşiye kaleme almış ve bu eser İbn Abidin ismiyle talebelere okutturulmuştu. Sadrüşşerîa, Burhânü's-şerîa Mahmud (v. 1274), torunu olan Sadrüşşerîa Ubeydullah için, "Hidaye" adlı eserin önemli bölümlerini topladığı Vikâye (Vikâye er-Rivâye fî Mesâilil-Hidâye) isimli bir kitap hazırlamış idi. Torunu bu eseri "Muhtasar-ı Vikâye" veya "Nikâye" ismiyle şerhetti ve bu "Sadrüşşerîa Şerhi" ismiyle uzunca bir süre medreselerde ders kitabı olarak okutuldu. Hidâye, Burhaneddin el-Merginânî (v. 1197), Hanefî fıkıhı üzerine yazdığı "Bidâyetü'l-Mübtedî" isimli kitabına, yaptığı şerhe "Hidâye" ismini vermiş idi. İçinde geçen hadislerin tutarlılığı ile tanınan kitap ve şerhleri uzun yıllar Osmanlı medreselerinde ana ders kitabı olarak verildi. Muhammed Ekmeleddin el-Babertî'nin (v. 1384) Hidâye'ye şerhi olan "el-İnâye" de medreselerde Ekmel ismiyle verildi. Dürer, Molla Hüsrev'in (v. 1480) Hanefî fıkıhı üzerine yazdığı "Dürerü'l-Hukkâm fî Şerhi Gureril-Ahkâm" isimli kitabı, kendisinin "Gurer" isimli kitabına ait şerhidi. Kitap, çok zaman şerhleriyle birlikte medreselerde ders kitabı mahiyetinde okutuldu. Kudûrî, İmam Ebu'l-Hüseyn Ahmed el-Kudûrî'nin (v. 1036) "Muhtasarul- Kudûrî" ismiyle tanınan eserine birçok şerh yapılmış ve erken dönem medreselerde okutulmuştu. Fıkıh Usulü, Fıkıh metodolojisi ihtiva eden bu eserlerin en bilinenleri arasında, Sadrüşşerîa olarak tanınan Ubeydullah b. İshak el-Buhari'nin "Tenkîhu'l-Usûl ve Tavzîhu't-Tenkîh" isimli kitabı Tenkîh ve Tavzih ismiyle şöhret bulmuştu. Tenkîh'in şerhi Tavzih, medreselerde ana fıkıh usulü kitabı idi. Ayrıca Ebu'l-Berekât Hafızüddin en-Nesefî'nin (v. 1310) yazdığı "Menârü'l-Envâr" isimli kitabı Menâr, İbn Melek'in (v. 1480) bu esere yaptığı "Şerhu Menâri'l-Envâr" isimli kitabı da İbn Melek adlarıyla medreselerde uzun yıllar okutulan ders kitabı idi. Molla Hüsrev'in (v. 1480) Hanefî ve Şafîî fıkıh usûllerini kaleme aldığı ve medreselerde ders kitabı olarak okutulan Mir'ât, şerh ve haşiyeler ile zenginleştirilen bir eserdir. Şerafeddin Ahmed (v. 1369) tarafından kaleme alınan "Tenkîhul-Ahdâs fî Refi't-Teyemmümi'l-Ahdâs" isimli esere Taftazânî'nin (v. 1389) kaleme aldığı "et-Telvîh fî Keşfi Hakâiki't-Tenkîh" isimli şerhtir. Özellikle fıkıh usûlü dersinde okutulan kitap, ilim âleminde Telvîh ismiyle ünlenmişti. Ayrıca Celâleddin Ömer el-Habbâzî'nin (v. 1272) el-Mugni isimli kitabı da fıkıh derslerinde okutulmakta idi. Mültekâ Halebî, İbrahim b. Muhammed Halebî (v. 1549) eliyle ve "Mültekâ'l- Ebhûr" ismiyle kaleme alınan bu kitap ile bu eserin şerhi "Mevkûfât" da fıkıh kitabı olarak okutulmaktaydı. Ferâiz, Miras hukuku ile ilgili

konuları içeren Sirâcüddin Muhammed es-Secâvendî (v.1200)'nin kaleme aldığı Ferâizü's-Secâvendî (Ferâiz-i Sirâciye) isimli eser ve bunun şerhleri ünlü idi, Şerh-i Feraiz diye bilinen Seyyid Şerif Cürcânî'nin şerhi Şerhu's-Sirâciyye adını taşıyordu ve umumiyetle bütün medreselerde okutulmuştur

E. Kelam ve Akâid

Osmanlı Devleti'nin yükseliş devri, kelâm meselelerin çokça önem verilen bir dönem olmuştur. Fatih Sultan Mehmed'in de teşvikleriyle Gazâlî ile İbnî Rüşd arasında tartışılan bir takım kelam mevzuları Ali Tûsî, Hocazâde ve Muslihiddin Mustafa gibi alimlerce yeniden gündeme getirilmişti. Bu sebeple "Hâşiye-i Tecrîd" eseri medreselerin en temel ders kitaplarından biri olarak kabul edilmişti. Derslerde kullanılan kitaplar arasında en çok bilinenler Şerh-i Mevâkîf, Kadı Adududdin el-îcî'nin (v. 1355) kaleme aldığı "el-Mevâkîf fi İlmi'l-Kelâm" isimli kitaba ki "Akâid-i Adudiyye" adıyla da bilinmekteydi. Seyyid Şerif Cürcânî tarafından kaleme alınan "Şerhu'l-Adudiyye" isimli kitap medreselerde uzun süre derslerde kaynak olarak okutulmuştu. "Tecrîdü'l-Kelâm", Nasîruddin et-Tûsî (v. 1273) tarafından kaleme alınan kitaba, Şemseddin Mahmud el İsfehânî'nin (v. 1348) yaptığı şerh ("Şerhu't-Tecrîd") oldukça rağbet görmekteydi. Bu esere Seyyid Şerif el-Cürcânî (v. 1413) "Hâşiye-i Tecrîd" ismiyle bir kitap kaleme almıştı ki kitabın okutulduğu medreseler "Hâşiye-i Tecrid" ismiyle anıldı. "Akâid-i Neseffî", İmam Maturidî'nin talebesi Ömer Neseffî'nin (v. 1142) kaleme aldığı akâid kitabı ve Sadeddin Teftâzânî tarafından bu kitaba yapılan şerh, medreselerde okutulurdu. Tevâliu'l-Envâr, Kadı Beydâvî (v. 1286) tarafından kaleme alınan bu kitabın tam adı Tevâli'ul-Envâr min Metâli'il-Enzâr'dır. Önceleri Şemseddin Mahmud İsfehânî eliyle şerh edilmiş, sonra da bu şerhe Cürcânî'nin kaleme aldığı haşiye medreselerde çok rağbet görmüştü. Hayâlî, "Şerh-i Hayalî" namıyla da bilinmekte olup "Akaid-i Neseffîye" şerhine, Fâtih devri âlimlerinden Şemseddin Ahmed b. Mûsâ İznîkî'nin (v. 1481) yaptığı haşiye, yüzyıllarca müderrisler ve öğrencilerin ders kitabı olarak rağbet görmüştür.

F. Mantık

Mantık dersleri için Osmanlı Medreselerinde okutulan eserler ise şunlardı; Şerh-u Metali, Kadı Siraceddin Mahmud el-Urmevî'nin (v. 1283) "Metâli'ul-Envâr fil-Mantık" isimli kitabına çokça şerh ve haşiye yapılmıştı. Osmanlı medreselerinde verilen Seyyid Şerif'in şerhi ve Kara Davud'un haşiyesiydi. Şerhu's-Şemsiyye, Kazvinî (v. 1293) kaleme aldığı Hoca Şemseddin Muhammede izafeten kaleme alındığından dolayı "Şemsiyye" ismiyle şöhretlenen kitaba kaleme alınan şerhler içinde Seyyid Şerif Cürcânî ve Taftazânî şerhleri umumiyetle okutulanlar arasında idi. (Karataş, 2001: 213-221) Medreselerde, erken dönemlerden itibaren hey'et (astronomi), hikmet (fizik), hesap ve tıp alanlarına ait farklı eserlerde okutulmakta idi. İsağoci, Porphyrios'un "Eisagoge" isimli kitabından yola çıkarak el-Ebherî'nin (v. 1266) yazdığı 10 sayfalık "er-Risâletü'l-Esiriyye fi'l-Mantık" isimli eserinin çokça şerhleri ve haşiyeleri bulunmaktadır. Molla Fenârî'nin (v. 1431) İsağoci üzerine kaleme aldığı ve kendi ismiyle meşhur olan "Fenârî" şerhinin şerh ve haşiyeleri kaleme alınmış ve Osmanlı medreselerinde yıllarca ders kitabı olarak okutturulmuştur.

VI. Medreselerin Eğitim Kadrosu

A. Müderris

Osmanlı eğitim sisteminde müderris, ciddi bir eğitimden sonra icâzet, mülâzemet ve berat alarak medreselerde ders okutan hocalara denilmekteydi. Tek derslikli medreselerde bir, birden fazla dersliği varolan medreselerde her bir dershaneye bir müderris atanırdı. İlk Osmanlı müderrisi Selçuklu kültür atmosferinde yetişmiş dönemin en önemli mutasavvıf ve mütefekkeri olan Davud-i Kayseri'dir.(Uzunçarşılı, 1988:1) Vakfiyelerde müderrislerin genelde aklı ve nakli ilimleri bilir olması şart koşulmaktadır. Her müderris kendi alanına ait bir ders verir ve öğrenci aynı seviye dâhilinde diğer bir müderristen ders alır orada farklı bir ders okurdu. Genel olarak İslam dünyasında, ilim tahsilinde kitaplardan çok müderrise önem verilmiştir. İlim tahsil etmek isteyen bir insana öncelikle iyi bir müderrise talebe olması tavsiye edilmiştir.(Ünal, 2005: 1)

Fâtih ve Kânûni Sultan Süleyman'ın sistemleştirdiği medreseler için "müderrislik" şu şekilde yetiştirilmekteydi. Osmanlı medrese teşkilatında Hâriç ve Dâhil derslerini alan öğrenciler, Sahn-ı Semân ya da Süleymaniye medreselerinde öğrenim gördükten sonra, müderrislik yapabileceğine dair icâzet alırdı. (Baltacı, 1976: 34) Eğer mezun öğrenci Anadolu'da görev yapacaksa Anadolu, Rumeli'de vazife istiyorsa Rumeli Kadıaskerine müracaat ederdi. Kadıaskerin muayyen günlerde toplanan meclislere devam ederek matlab olarak isimlendirilen ruznâme defterine mülâzemet dönemi için mülâzım olarak kaydedilirdi. Mülâzım olarak kaydedilenler, göreve başlamak için sırası gelinceye kadar beklerlerdi. Nevbet denilen bu bekleme döneminde erken devirlerde belli bir süre olmadan mülâzemet geçilirken Ebussuud Efendi'den sonra bu zaman yedi yıl olarak belirlenmiştir. (Uzunçarşılı, 1988: 55) Kadıaskerin atadığı müderrisler, ellerindeki beratla medresede müderrislik görevi almakta idi. Kadıaskerin yanında olan ruznamede kayıtlı olmayan ve belli bir zaman mülâzemet etmeyen kişilerin müderrislik almaları mümkün olmuyordu. Fakat kadı sicil kayıtlarında bazı özel durumlar olduğu görülmüştür. Müderrislerin görevlendirilmelerinde, yer değiştirmelerinde ve terfilerinde tevkît adı verilen, şartlara göre üç, beş, hatta yedi ay süren bekleme olmaktadır. (Hızlı, 2002: 429) Müderrisler, beklenen zamanın dolmasıyla birlikte eski görevlerinden terfi ile bir üst derece göreve yükselebildikleri gibi, kendi arzularıyla müderrislikten istifa edebilir yani ayrılabilirlerdi. Ancak istifa eden müderris, tekrar göreve geri dönmek isterse, açık kadro bulunduğu usûlüne uygun olarak görevlendirmeleri yapılabilirdi. Bazı dönemlerde bu usûlün dışına çıkılarak ilerleme sağlanır, hatta birkaç payeye karşılık olarak yüksek bir payeye görevlendirilirdi. Bu duruma tahille tarîki denirdi. (Baysun, 1979:65) Bir müderris, bulunduğu seviyeden üst payedeki medreseye tayin edilirken boş bir medrese var ve başka aday yoksa hemen tayin edilirdi. Birden fazla aday varsa aralarında sınav yapılırdı. Bu sınavlar genellikle Harice talip olanlar arasında görülmektedir. Rumeli ve Anadolu Kadıaskerleri huzurunda, İstanbul'da, Zeyrek, Ayasofya ve Vefâ camilerinde yazılı ve sözlü olarak iki aşamada sınav yapılırdı. Müderrisler, eğitim vazifesi esnasında istedikleri vakit ifta ya da kaza alanında görev almakta serbestlerdi. Müderrislikten kadılığa geçebilirlerdi ancak değişimlerinde denkliğe önem verildiği ve bir düzenin getirildiği görülmektedir. Müderrisler, hangi aşamada olursa olsun günlüklerine ve derecelerine uygun bir kadılığa geçebilirlerdi.

(Uzunçarşılı, 1988: 58-60) Zamanla öğrencilerin çoğalması sonucunda büyük topluluklara ders veren bir müderris profili ortaya çıkmıştır. Bu müderrislere dersiâm ismi verilmiştir. Dersiâm olabilmek için gerekli bilimleri okuyup icazet almış olmak ve sınavdan geçerek icazetini ispatlamakla mükellfti. (Pakalın, 1993:427) XVI. yüzyılda camii ve medreselerdeki dersler genellikle dersiâmlar tarafından verilmekteydi. XVIII. yüzyıl camii ve medrese vakıflarında dersiâm vazifelerine daha fazla yer verilmeye başlanmıştır. (İpşirli, 1993:547) Müderrislere aldıkları ücretlere ilaveten "taamiye" ismiyle, yiyecekler ve özellikle Selâtin medreselerinde, ölçüsünün yıllık olarak belirlendiği hububat cinsi ödenekler de tahsis ediliyordu. (Hızlı, 2002: 429) Müderrisler, emekli olurken almış oldukları en son ücret üzerinden emekli edilirdi. Her hangi bir özürlü olmadan görevden ayrılması, üstlerine karşı kötü söz ve davranışlarda bulunması mu'iddik ve mülazımlığı ticarî bir alan haline getirmesi gibi vaziyetler ise müderrislerin vazifelerinden azil edilme gerekçesiydi. (Baltacı, 1976: 30-31) Bir müderris, ilk rütbeden son rütbe kadar ki ilmiye yolunda 25-30 yılını harcardı. Bu yol alışa, "kat-ı merâtib" denirdi. Müderrisin medreselerdeki aşağıdan yukarıya doğru hareketlenmesine ise "devr-i medâris" denilirdi. (İzgi, 1997:44) XVI. yüzyılın ortalarında Osmanlı medreselerinde müderris merkezli bir yapı hâkim idi. Bu uygulama Osmanlılardan daha önce de vardı. Eğitim-öğretim faaliyetleri, vakıf kurucusunun şartları ve mevcut eğitim-öğretim geleneğinin ışığında yürütülüyordu. Devlet, medreseleri kadı vasıtasıyla denetliyor ancak eğitim faaliyetlerine direkt bir müdahalede bulunmuyordu. Müderrisin uhdesinde yürütülen derslerin işlenmesi, belirlenen kitabın okutulması ile olmaktadır. Belirli bir zaman diliminde işlenmesi gereken kitap ya da kitapların belirli bölümleri tamamlanınca diğer bir derse geçilebilirdi. Medreselerde sınıf geçme değil, ders geçme yöntemi uygulanmakta idi. Dersler taktir metoduyla yapılırdı ve dersler kitapların ismi ile adlandırılırdı. Okutulan dersler alt medreselerde özet, yüksek medreselerde ise ayrıntılı olarak işlenmekte idi. (Unat, 1964: 35) Müderrislere günlük maaşlarının yanında birtakım yan ödeneklerde verilirdi. Konak tahsisi, senenin belirli dönemlerinde yapılan aynî ve nakdî ekstra yardımlar, bilhassa külliye bünyesinde yer alan imarethanelerde yemek tahsisi, darüşşifalarda ücretsiz sağlık hizmetleri, medrese vakfına ait tarlalarda zirai faaliyet imkânları, nihayet emeklilik hakkı, ekonomik ve sosyal nitelikli önemli haklar yelpazesindedir. Osmanlı medreselerinin ilk kurulduğu devirlerde görevden alma işine pek rastlanılmamakla birlikte XVI. yüzyılın başlarında devrin ünlü âlimlerinden Molla Lütü'nin Sultan Ahmet Meydanı'nda idam edilmesi ve idam sebebinin de kendisini çekemeyenlerin dinsizlik suçlamaları oluşu Osmanlı ilim tarihinde bir leke olsa gerektir. (Akgündüz, 1997:653; Adıvar, 1991: 60-61)

B. Muid

Müderris yardımcısı, müzakereci, okutulan konuları, dersten sonra, öğrencilere tekrarlatan ve ağır öğrenen öğrencilere tekraren anlatan kişidir. Danışmendler arasından ve en liyakatli olanlardan seçilen muid, danışmendlerin disiplini ile de ilgilenirdi. Bunlar talebelerle aynı yerde oturmaktadırlar. Müderrislerin derslerini öğrencilere tekrar eden muid aynı zamanda öğrencilerin disiplini ile de ilgilenmekteydiler. Sahn-ı Semân muidlerinin ise bu görevlerine ek olarak Tetimme medreselerinde öğrencilere ders verdikleri görülmektedir. Osmanlı medreselerinde muid, müderris namzedi yani veliht

demektir. Bir müderrisin yanında müd olunur, gerekli ilmi ehliyeti kazandıktan sonra da bir medreseye görevlendirilirdi. Müdler ilmi seviye bakımından müderris ayarında olmasalar bile çoğu kez boş medrese bulunmamasından dolayı müdliğe devam ederlerdi. Müderrislerin yanında müdler de iyi maaş almaktadırlar. Genel olarak müderrisin 50 akçe aldığı bir medresede müde günde 5 akçe verildiği görülmektedir. Bu gündeliğin bazen 4'e indiği veya 8'e çıktığı da görülmüştür. (Bilge, 1979: 34)

C. Öğrenim Kadrosu (Talebeler)

Medreselerde ders alan öğrenciler için genel olarak talebe kelimesinin yanı sıra "talib-i ilm, suhte, danişmend ve müstaîd" isimleri de verilmiştir.(Hızlı, 2002: 430) Ancak bunların arasında bazı anlam farklılıkları vardır. Medreselerde eğitim alan öğrencilerden temel seviyede olanlara suhte (softa) ismi verilirken danişment, muhtâsarât eğitimini bitiren suhteye verilen isimdir. Medresede dersler sabah ve ikinci olmak üzere iki vakitte verilir. (İzgi, 1997: 50, 53)

Fakat icazete temel olan dersler sabah dersleri idi. Hücre denilen medrese odalarının da umumiyetle icazet seviyesindeki danişmend öğrencilere verilir. (İpşirli, 1993: 464) Osmanlı medresesinde genellikle 10-15 hücre bulunurdu. Medrese odalarında kalmak için her öğrenci barındığı medrese içinden, başka kurumlarda görevli güvenilir birini kefil göstermekle mükellefti. Bir talebenin, medresede oda sahibi olması için sadece kefalet yeterli olmayıp aynı zamanda öğrencinin kanunlara uyan, derslere devam eden, iffetli bir kişiliğe sahip olması gerekmektedir. (Cihan, 1999: 178) Her bir medrese hücreleri bir talebe için olmakta ancak bazı zamanlarda üç veya dört talebenin kaldığı da oluyordu. Oda sahibinin rızasıyla refik denilen ikinci bir talebe olurdu. Ayrıca tecrübenin talebenin yemeğini pişirmek, mangalını yakmak, oda ve çamaşırını yıkamak, suyunu getirmek üzere çömez veya sarf mollası adı verilen bir öğrenci aynı odada kalırdı. (İpşirli, 1993: 380; İpşirli, 2003:331)) İhtiyaçlı olan talebeler üç aylarda ve ramazanlarda medresenin tatil zamanlarında kasabalara ve köylere dağılırlar, buralarda imam-hatiplik ve vâzlik yaparlar, soru cevaplandırarak çocukların yetişmesine sağlarlardı. Diğer dinî hizmetlerle halkı irşat ederek kazandıkları parayla maiyetlerine çalışırlardı. Cerre çıkmak denilen bu faaliyete üç aylar dışındaki tatillerde de çıktıkları anlaşılmaktadır. Bu durum Kanunname-i Ehl-i Hıref içinde geçen mollalar ve diğer çerçiler Salı ve Perşembe günlerinden başka günlerde dolaşamaz ve camilerde cer'e çıkamaz kaydından bu anlaşılmaktadır. İstanbul'dan taşraya giden öğrencilerin masrafları devlet tarafından karşılanmakta, kıyı bölgeleri yolcularının güvenliği gemi kaptanlarınca, diğer bölgelere gidecek olanların ise yol üzerindeki kadılarca sağlanmaktaydı. (Özcan, 2002:857) Osmanlı Devleti'nde eğitim ve öğretim hizmetleri ücretsizdi. (Cihan, 1999:179) Vakıflar eğitim ve öğretimin yanısıra öğrencilerin iâşe ve barınma ihtiyaçlarını da karşılıyordu. Bunlara ilaveten öğrencilerin günlük ihtiyaçları için belli bir miktar para verilir. Mesela Süleymaniye Medresesi öğrencileri günlük iki akçe ücret alıyordu. Vakıflar öğrencilere düzenli olarak verdikleri yardımlar dışında, medreselerde yerleşik oldukları zaman karşılığında yevmiyeler, hücre akçesi ya da hakk-ı sükna ismiyle ödemeler yapıyorlardı. (Hızlı, 1987: 431) Öğrenciler ayrıca aldıkları günlük ücrete ek olarak pişmiş ve hazır şekilde verilen iki öğünlük yemekleri içinde, eğer et bulunmuyorsa, imarethanede et yemeği verilmediği günlerin et akçesini talep etme hakkına sahiptiler. Bunlardan hariç

mütevelli ve nâzırın gözetiminde öğrencilere yaylakiye, bahariye ve nehariye gibi ek ödemeler de göze çarpmaktadır.

İlim talebelerine maddi destek sağlanması bir gelenek olduğundan medresenin temel ihtiyacı olan giyecek, yiyecek, kışlık yakacak ürünleri medreseye yakın yerlerden gönderiliyordu. Hatta bazı zamanlarda cizyeden muaf olmak şartıyla, farklı taraflar üzerinden medresenin temizlik işleri yapılıyordu. (Cihan, 1999:180). Medreseye alınan öğrenciler yaşla ilgili herhangi bir sınırlamaya tabi değillerdi. Tüm yaş gruplarından talipliler medreselerde eğitim görebiliyordu. Öğrencilerin eğitim süresi önceleri 8-9 sene civarındayken, Kânûnî döneminin ortalarında 5, 1576 yılında ise, medrese öğrencilerinin Sahn-ı Semân'a kadar olan eğitim süreleri 3 sene ile sınırlandırılmıştır. (Hızlı, 2002:431) Medrese tarihi ömrü boyunca yatılı sistemle faaliyet göstermiştir. Bu durum klasik Osmanlı asırları içinde geçerlidir. Medresenin merkezinde eğitim ve öğretim faaliyetleri için bir dersane veya oda bulunur. Öğrencilerin barınmaları için hücre adı verilen yatakhaneler, işe ihtiyaçlarının karşılandığı imaret adı verilen yemekhaneler bulunurdu. Hem softalar, hem de danışmendlerin yeme-içme giyinme, barınma ve harçlık gibi ihtiyaçları vakıfların gelirleri ile karşılanırdı. (Pakalın, 1993:263)

D. Medreselerin Eğitim Dili

İslâm dininin kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim ile Hz. Peygamberin sözlerinin Arapça olmasının etkisiyle medreselerde öğretim dili Arapça idi. Dini gerçekleri öğrenmek için onun ana kaynağını bilmek ve anlamak gerekiyordu. İslam dünyasında Osmanlılara kadar da yüzyıllar boyunca Arapça, Müslümanlarca bilim dili olarak kullanılmıştır. Bu gelenek İslam devletlerinde bir miras şeklinde devam etmiştir. Ancak şifahi açıklamalarda ve müzakerelerde Türkçe kullanılıyordu. Farsça'nın okutulması ise Damat İbrahim Paşa'nın yaptırdığı medresede verilmeye başlanmıştır. Osmanlı Medreseleri bir yönüyle yabancı dille eğitim veren kurumlar olarak ta değerlendirilebilir. Bu sonu değerlendirmeye müfredatta muhtevanın büyük ölçüde Arap dili ve edebiyatı ile ilgili derslere ayrılması ve medrese geleneğinin problemleri dönemlerinde bütün tedris faaliyetlerinin Arapça gramer konularında toplanmış olması ile varılabilir.(Akgündüz, 1997:418)

VII. Adliye ve İlmiye Teşkilatı

A. Şeyhü'l-islâm

Osmanlı Devleti, köklü müesseselere sahip olduğu için altı asırdan uzun bir süre yaşayabilmiştir. Bu kurumlardan en önemlilerinden biri olan Şeyhülislâmlik makamı, dini ve hukuki olarak en üst otoriteyi temsil etmekteydi. "Yaşlı", "bilge" ve "reis" anlamlarına gelen "şeyh" tabirinin kuruma uygun hale getirilmesiyle Şeyhü'l-islâm unvanı, h. IV. Yüzyılda Horasan'da ortaya çıkmıştır. (Akgündüz, 2002: 29) Abdullah b. El-Mübârek (v. 797), Fahreddin er-Râzî (v. 1209) ve Saadeddin et-Taftâzânî (v. 1389) gibi bilginler Şeyhülislâm unvanıyla bilinmektedirler. Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislâmlığın ne zaman tesis edildiği hakkında net bir görüş bulunmamakla beraber, umumiyetle ilk Şeyhülislâm'ın SultanII. Murad döneminde bu makama atanan Molla Fenârî (v. 1431) olduğu düşünülmektedir. Zenbillî Ali Efendi (v. 1526), İbn-i Kemâl

Paşa (v. 1533) ve Ebu's-suûd Efendi (v. 1574) dönemlerinde de Şeyhülislâmlık daha da önem kazanarak ilmîye teşkilatının en üst makamı hâline gelmiştir. Ebu's-suûd Efendi'den başlayarak Rumeli Kadıaskerliği görevini yapanların Şeyhülislâmlığa tayin edilmesi uygulanmıştır. Kanunî devrinden önce Şeyhülislâmlar kayd-ı hayat görev yaparken, Kânûnî Sultan Süleyman (1520-1566) döneminde ilk kez Çivizâde Mehmed Efendi (v. 1547) padişah tarafından azledilmiştir. Şeyhülislâm tayin ve azilleri, padişahın iradesine bağlı olan bir husustu. Atanan Şeyhülislâm'a beyaz çuhayla kaplı samur kürk olan "ferve-i beyzâ" giydirilirdi. (Akgündüz, 2002: 40,165-183) Ebu's-suûd Efendi döneminde Şeyhülislâm'ın maaşı yevmî 600 akçe idi. Şeyhülislâmlara Sultan II. Mahmud (1808-1839) dönemine kadar müstakil bir idare dairesi verilmediğinden kendi konaklarında görev yaparlardı. Şeyhülislâmın konağı fetva emîni, kethüda, mektupçu, telhisçi ile kâtipler gibi yardımcıları da ev sahipliği yapmaktaydı. II. Mahmud devrinde Yeniçeriliğin kalkmasından sonra Yeniçeri Ağası'nın Süleymaniye Camiiindeki makamı olan Ağa Kapısı, Şeyhülislâma tahsis edildi. Bu şekilde Şeyhülislâmlık resmi bir daire sahibi oldu. Akabinde bu kısımda Anadolu ve Rumeli Kadıaskerliği ile İstanbul Kadılığı da vazife yapmaya başladı. Osmanlı Devletinde imam-hatip, müezzin ve vâiz gibi dinî vazifelilerin tayin ve azl işlemleri de yine Şeyhülislâm vasıtasıyla yapılmıştır. Bu durum Şeyhülislâm'ın gücünü gittikçe arttırmıştır. Aslı görevleri dışında devlet meselelerinde padişaha bir çeşit danışmanlık da yapmaktaydı. Devlet işlerinde savaş ve barış yapılmasından yeni para basımına kadar hemen her meselede devrin Şeyhülislâmına görüşleri sorulmuş ve fetva istenmiştir. Bu nedenle ki Osmanlı Devleti'nin örfi işlerinin şer'i uygunluğu Şeyhülislâmca denetlenmiştir. (Yakut, 2005: 45; Akgündüz, 2002:107-109, 219-252)

B. Şeyhülislâmlık Kurumu

Şeyhülislam, IX. yüzyılda ortaya çıkan ve fetva ile şöhret kazanmış fıkıh âlimlerine verilen bir unvandır.(Kramers, 1970: 487) Osmanlı Devleti'nde bu unvan padişah tarafından görevlendirilen İstanbul (başkent) müftüsüne verilmiştir.

Molla Fenari, Osmanlı Devleti'ndeki ilk şeyhülislamdır. Kendisi II. Murad zamanında yaşamış ve ulemâ arasında ön plana çıkan biridir. Fâtih Kanunnâmesi'nde müfti ve şeyhülislam tabiri birlikte anılmakta ve padişah hocası ile birlikte ulemânın başı olarak ifade edilmektedir. Şeyhülislam, protokol bakımından veziriazamın üstündedir. (Kanunname-i Ali Osman). Esas itibarıyla payitahtın müftüsü olan şeyhülislam Kanuni döneminde ilmîye teşkilatının başı haline gelmiştir. Kendisi İstanbul'da oturur ve diğer kazalardaki müftülerin tayin işlemlerini de o yerine getirirdi. Şeyhülislamın görevi, Müslümanların şer'î konularda karşılaştıkları sorunlara çözüm getirmek, dini ilgilendiren alanlarda sorulan sorulara cevap vermektir. Bununla birlikte şeyhülislâmlar örfi hukukla ilgili mevzularda da görüş açıklayabilirlerdi. (Akdağ, 1965: 142) Şeyhülislam'ın görüşünü yazılı olarak açıklamasına fetvâ denirdi. Kazalarda bulunan müftüler şeyhülislam vekili olup aynı görevi buldukları kaza da yapmakla mükelleftiler. Önemli devlet işlerinde de şeyhülislamın fikir ve düşünceleri alınarak hemen her konuda ortak bir paydada buluşmak amaçlanmıştır. XVII. Yüzyıldan sonra küçük yaşta padişahların tahta geçtiği zamanlarda başlıca karar mercii durumuna gelerek yürütme işlerine de müdahale etmişlerdir. Şeyhülislam, şer'î hukukun uygulanmasında

karşılaşılan meseleleri açıklığa kavuşturmakla görevli ve en yetkin söz sahibi olan kimsedir. Şeyhülislam, padişah devlet meselelerinde almış oldukları önemli kararların şer'i hukuka uygun olup olmadığı konusunda padişahı bilgilendirme amaçlı fetvalar vermişlerdir.. Şeyhülislam kendisine yöneltilen dini ve hukuki anlamdaki soruları Hanefî mezhebine göre yanıtlardı.(Uzunçarşılı, 1988:175) Reisü'l-ulema olarak da adlandırılan şeyhülislam, İslam hukukunu iyi bilen ve deneyimli ulemâ arasından seçilirdi.

Padişahlar arasında kendi fikri düşüncesine göre Şeyhülislam'dan fetva isteyenler olmakla beraber umumiyetle fetvalarına itiraz etmemişlerdi. Şeyhülislamlık makamı altında görev yapan bir kethüdâ, protokolde Şeyhülislâmı temsil eden telhisçi ve halk tarafından fetva istendiğinde bu fetvaları tanzim eden bir kadrosu vardı. (Kramers, 1970: 488) Padişahlar kanun çıkarma ve hukukî düzenlemeler için şeyhülislamlardan destek almışlardır. XVI. yüzyılın ünlü şeyhülislamlarından Zembilli Ali Cemali Efendi, Kemal Paşazâde ve Ebu's-suûd Efendi aynı zamanda dönemin en değerli hukukçuları durumundaydılar. Birçok kanunnâmenin yapılmasında önemli rol almışlardır. XIX. yüzyılda şeyhülislam divan üyesi olmuş ancak kısa bir süre sonra kaldırılmıştı. Şura-yı devletin kurulması ve Tanzimat ile birlikte başlayan lâikleşme hareketleriyle birlikte de şeyhülislamın nüfuz ve otoritesi azalmıştır. Yargı konusunda adliye nezaretinin kurulması şeyhülislamın yetki alanı azalttı ve eğitim alanında, medreselerin idaresinin maarif nezaretine verilmesi ile de yetkilerinin önemli bir kısmını kaybetmiş oldu. Türkiye'de Cumhuriyetin ilanından sonra 3 Mart 1924'te hilâfetin kaldırılmasından sonra çıkarılan yasayla şeyhülislamlık makamı Diyanet İşleri Başkanlığı haline getirilmiştir.

C. Kadıaskerler

Osmanlı Devleti'nde hukuk ve adliye teşkilatının en temel unsuru şüphesiz kadıaskerlik ve kadılık müessesesidir. XIV. yüzyılda veziriâzâm Çandarlı Kara Halil Paşa, asker arasındaki davaların karara bağlanabilmesi amacıyla bir ordu kadılığı oluşturmuştu. Kadıaskerlik ismi bu nedenle verilmişti. Devletin ilk yıllarında bir kadıasker varken Fâtih döneminde Rumeli ve Anadolu kadıaskerliği ismiyle ikiye çıkartılmıştır. Rumeli bölgesindeki ilmîye sınıfına ait tüm işler Rumeli kadıaskerliğince, Anadolu bölgesindekiler de Anadolu kadıaskerliğince yürütülürdü. Rumeli kadıaskeri Anadolu Kadıaskerinden üst bir makamdı. Yavuz Sultan Selim zamanında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun alınmasından sonra Arap ve Acem kadıaskerliği ismi altında üçüncü bir kadıaskerlik görevi ihdas edilmiş ve buraya 1518'de şöhretli tarihçi ve bilim adamı İdris-i Bitlisî atanmıştır. Daha sonra kaldırılarak Anadolu kadıaskerliğine dâhil olunmuştur. (Uzunçarşılı, 1988: 178)

Kadıaskerler divân üyesi olup divân'da görüşülen hukuki mevzularda söz sahibiydiler ve onların oyu kesindi. Kazâ mahkemelerinde sonuçlanmayan mevzular divân'da kadıaskerler tarafından yeniden görüşülüp karar verilirdi. Bu şekilde Kadıaskerlik kurumu temyiz mahkemesi görevini de görmekteydi. Ayrıca ilmîye teşkilatındaki bütün kadıların ve müderrislerin tayin, terfi ve azilleri konusunda kadıaskerler yetkili idi. Kadıaskerlerin emrinde vazifesini yerine getirmeye yardımcı olan tezkireci, ruznamçeci, matlabcı, tatbikçi, mektupçu ve kethüda denilen görevlilerden oluşan büyük bir çalışan

kadrosu vardı. Kadıaskerler bir yıl görevde kalırlardı. İlmiye sınıfından bir kişi Kadıaskerlikten sonra şeyhülislamlık mevkiine yükeselebilirdi.

D. Kadılar

Osmanlı Devleti'nde Padişahın yargı yetkisi kadılar üzerinden kullanılırdı. Padişah fermanıyla görevlendirilen kadınların atanma, azil ve diğer işleri kadıaskerler tarafından yürütülürdü. Kadı, padişah adına hüküm verirdi.

Kadılık Osmanlı idari birimleri açısından da özel bir öneme sahipti ve Kadılar kazaların en büyük ve en önemli âmiri idi. XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti idari açıdan iki binden fazla kazâ'ya ayrılmıştı. Adlî görevinin haricinde, mülkî, beledî, askerî, mâlî ve noterlik işlerinde de kontrol ve yürütme vazifelerine sahipti. Kadılar, devletteki en üst dereceli medreselerden mezun olurlardı. Mezuniyetin akabinde buldukları bölgenin kadıaskerliğine başvuran kadı adayları görev almak için beklerlerdi, başlangıçta en az nüfusa sahip kazaya atanırlardı. Görev yaptıkça zamanla terfi ederek sancak ve vilayet kadılıklarına getirilirdi. Görev yeri büyüdükçe çalıştığı yerlerin nüfusları bunun sonucunda de gelirleri de artardı.

E. Müftü

Bütün İslâm devletlerinde var olduğu gibi Osmanlılarda da, ilmiye sınıfı içerisinde görev yapan müftüler vardı. Müftülere, "Reisü'l-ulema" Müfti'l-enâm" veya "Şeyhu'l-islâm gibi unvanlar verilmiştir. Devlet merkezinde, vilâyet, sancak ve kazâlarda halkın şerî' suallerine cevap verecek müftüler atanmıştı. Osmanlılarda müftülük ve kadılık, ayrı ayrı iki yapı olmakla beraber bâzı zamanlarda birleştikleri de olmuştur. İlk Osmanlı müftüsü Molla Şemseddîn Fenarî idi.

Kânûnî Sultan Süleyman Han devrinde Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'den başlayarak müftüler bütün ilmiye sınıfının başı olup, bütün müderrisler ve kâdılar onun emrine verilmiştir.

F. Nakibü'l-Eşraf

Osmanlı Devleti'nde Hz. Peygamber soyundan gelen seyyid (Hz. Hüseyin'den gelenler) ve şeriflerin (Hz. Hasan'dan gelenler) kayıtlarını tutmak, şecerelerini kontrol ve takip etmekle görevli ilmiye teşkilatı içerisinde bir de nakibü'l-eshraflık makamı vardı. Seyyidlik ve Şeriflik önceki Türk- İslâm devletlerinde olduğu kadar Osmanlı Devleti'nde de çok önemliydi. İnsanların Hz. Peygamberin soyundan gelmeleri halk arasında büyük bir itibar ve sevgi nedeni idi. Bu özellikleri nedeniyle bazı vergilerden de muaf tutulurlardı. Bunların yanında başlarına yeşil sarık bağlama imtiyazları vardı. Olmadığı halde seyyidlik iddiasında bulunan veya şeceresi sahte çıkan seyyidler idam edilirdi. İlk Nakibu'l-eshraf, Yıldırım Bâyezid devrinde atanmıştır. Fâtih devrinde işlevsiz ise de oğlu II. Bayezid döneminde yeniden faaliyete geçmiş ve ondan sonra son dönemlere kadar devam etmiştir. Sâdât'dan gelen şahısların atandığı bu göreve atama işlemlerini sadrazam yapardı. (Pakalın, 1993: 647)

G. Padişah Hocaları

Şehzâdeler belirli bir yaşa gelince onlara ulemânın şöhretlilerinden bir hoca tayin olunur ve Padişahlar tahta çıktıklarında padişah hocaları olur ve “hâce-i sultanî” unvanını alırdı. Kayıtlarda bilinen ilk padişah hocası Çelebi Mehmed'in hocası olan Sofu Bayezid'dir. En fazla hocası olan padişah Fâtiş Sultan Mehmet'dir. (Uzunçarşılı, 1988:145) Padişah hocalarının ilmiye sınıfında itibar ve padişahlar üzerinde de nüfuzları vardı. Fâtiş kanunnâmesinde padişah hocaları, şeyhülislamla aynı derecede görülmüş ve protokolde, Veziriazamın üstünde bir yer uygun görülmüştür. (Kanunname-i Âli Osman) Padişah hocalarından III. Mehmed'in hanesi ünlü Tacü't-tevârih yazan Hoca Saadeddin Efendi, II. Osman'ın hocası Ömer Efendî, II. Mustafa'nın hocası Feyzullah Efendi gibi padişahlarla olan yakınlıklarını kullanarak devlet işlerinde siyasete müdahale eden padişah hocaları da olmuştur. Bunlardan Hoca Saadeddin Efendi, Haçova savaşının kazanılmasından olumlu rol oynamış diğer ikisi öğrencilerinin felakete uğramasına sebep olmuşlardır. (Uzunçarşılı, 1988:145).

VIII. Sonuç

Osmanlı Devleti'nin ilk devirlerinden itibaren sürekli bir ilerleme ve kurumsallaşma yolunda olan ilmiye teşkilatı, XVI. yüzyılın sonundan itibaren mevcut düzenini sarsmaya başlayan aksaklıklar yaşamaya başlamıştı. Bu düzensizlik devlet tarafından da görülmüş defalarca gönderilen fermanlarla sistemde göze batan aksaklıklara dikkat çekilmiş ve kanunlara uygun davranılması emredilmiştir. Ayrıca Taşköprülüzâde, Gelibolulu Mustafa Alî, Mustafa Selaniki, Hasan Kafî, Kâtib Çelebi ve Koçi Bey gibi müellifler de eserlerinde ilmiye sınıfında başlayan ve gittikçe artan düzensizliği ifade etmişlerdir. Aslında genel anlamda ilmiye sınıfındaki bu gerilemeden ulemâ sorumlu tutulmakla birlikte daha Kanunî devrinde bizzat padişah tarafından Rumeli Kazaskerinin muhalefetine rağmen Şair Baki için mülâzemet sisteminin gerekleri göz ardı edilmişti. Mülâzemet sistemi zaman içinde iyice suiistimal edilmeye, metruk ve harap medreseler için bile müderrisler atanmaya başlandı. Özellikle ilmiye ailelerine verilen özel imtiyazlar, bu ailelerden olmayan başarılı insanların sınıf içerisindeki meslekî ilerlemelerine engel teşkil etmekteydi ama ilmiye ailelerine mensup olanlar mülâzemet sistemine dâhil olmadan liyakatten yoksun bir biçimde üstelikte oldukça küçük yaşlarda müderris ve kadı olabilmekteydiler.

XVI. yüzyıldan itibaren medreselerin ders programlarında bulunan matematik, kelam ve felsefe gibi aklî ilimler göz ardı edildi ve bunların yeri naklî ilimlerle doldurulmaya çalışıldı. Medrese sisteminde ilk ve orta basamaktaki medreseler ülke genelinde yaygın olmakla beraber üst düzey medreseler başkent ve bellibaşlı kentlerde bulunmaktaydı. Bu ise buralara gelme imkânı olmayan hevesli ve yetenekli insanların eğitimlerini devam ettirememelerine neden olmuştu. Merkezdeki medreselerde müderris olan bir kısım ulemâ ise ayrılmamak için yeni gelenlerin önlerini tıkamaya, kendisi ve ailesi için haksız menfaatler elde etmeye çalışmışlardı. Müderris ve kadı atamalarına himaye, adam kayırma ve rüşvet karışmıştı. (Atay, 1983: 133-173) Öte yandan XVI. yüzyılda dünya genelinde görülen hızlı nüfus artışı Osmanlıda da görülmüş buna bağlı olarak medreselerde başlayan yığılmaların giderilmesi için eğitim süreleri düşürülmüş,

mülâzemet süresi ise kısaltılmaya çalışılmıştı. Bu ise eğitim-öğretimin sadece ezbere dayanan ve yeterince kavratılmadan geçirilen bir faaliyete dönmesine neden olmuştu. İş bulamayan medreseliler gayr-i meşru yollara rağbet etmişler hatta başkentte dahi bir takım taşkınlık faaliyetlerine karışmaya başlamışlardı. Bu yapı doğal olarak eser telif etmekte ve öğrenci yetiştirmekte yetersiz müderrisler yetiştirmişti. Bu durum ise ilmiye sınıfının gerilemesini tam bir fasit daire haline dönüştürdü. Ayrıca devletin diğer unsurlarında da başlayan gerileme, ilmiye sınıfını da dolaylı veya direkt olarak etkilemekteydi. İlmiye teşkilatının ıslahı ise II. Mahmud devrine kadar padişahların ilmiye sınıfına ait kanunlara sıkı sıkıya uyulmasına yönelik fermanları ile sürdürülmeye çalışılmıştır. 1598'de III. Mehmed, 1609'da I. Ahmed ve sırasıyla IV. Murad, III. Ahmed ve I. Mahmud'un fermanları bunlara örnektir. Her alanda ıslahat hareketine giren III. Selim devrinde de ilmiye sınıfının ıslahı ile oldukça ilgilenilmiştir ancak bu da önceki dönemlerdeki ıslahat anlayışı olan mevcut sistemin sürdürülmesi şeklinde bir yaklaşım olup başarılı olamamıştır. II. Mahmud devri ıslahatları bu manada bir dönüm noktasıdır. İlmiye sınıfına ait klasik yapı kendi haline bırakılarak ekonomik gelirlerinde kısıntıya gidilmiş, sahip oldukları yetki ve sorumluluklar zamanla başka kurumlara devredilmeye başlanmış, ona alternatif olmak üzere batı tarzı eğitim kurumları oluşturulmaya çalışılmıştı. Bu yaklaşım, sonraki ıslahatçı padişahlar olan Abdülmecid, Abdülaziz ve II. Abdülhamid devrinde de sürdürülmüştür. (Kılıç, 2014: 313-315, Akyüz, 1993:67, Tietze, 1979-1982:174-179, Koçi Bey, 1277: 10, Ali Naci, 1325: 3-6).

Kaynaklar

- Adivar, A. A. (1991). *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, 5.baskı, İstanbul.
- Akdağ, M. (1965). "Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş Devrinde Esas Düzeni, TAD, Ankara: *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5, 139- 156,
- Akgündüz, H. (1997). *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi (Amaç-Yapı-İşleyiş)*, Ulusal Yayınları, İstanbul, 653.
- Akgündüz, M. (2002). *Osmanlı Devletinde Şeyhülislâmlık*, Beyan Yayınları, İstanbul.
- Akgündüz, M. (2002). "Şeyhülislâmın Meclis-i Vükelâ'daki Yeri", İzmir: *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVI, 265-276.
- Akyüz, Y. (1993). *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e)*, Kültür Koleji Yayınları, 4.Baskı, İstanbul.
- Altıkulaç, T. (1999). "İbnül-Cezerî", TDVİA, c. XX, *TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları*, İstanbul.
- Atay, H. (1983). *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Baltacı, C. (2004). "Mektep", *DİA*, c. XXIX, Ankara.
- Baltacı, C. (1976). *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İrfan Matbaası, İstanbul.
- Baysun, M. C. (1979). "Osmanlı Devri Medreseleri" *İA*, VIII.

- Bilge, M. (1984). *İlk Osmanlı Medreseleri*, İ.Ü. Edebiyat Fak. Mtb. İstanbul, 326
- Cihan, A. (1999). "Osmanlı Medreselerinde Sosyal Hayat", *Osmanlı*, V, 176-186, Ankara.
- Ergin, O. (1977). *Türk Maarif Tarihi*, Eser Kültür Yayınları, 5. İstanbul.
- Ergün, M. (1996). "Ders Programları ve Ders Kitapları Tarihi-I: Medreselerde Okutulan Dersler ve Ders Kitapları", *A.K.Ü. Anadolu Dil-Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, Afyon.
- Fazlıoğlu, Ş. (2003). "Manzûme Fî-tertib El-kutub Fî el-ulûm" ve Osmanlı Medreselerindeki Ders Kitapları", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1 (1), 97-110.
- Hemedânîzâde, N. A. (1325 h.). *Softalar ve Medreseler*, İstikbal Matbaası, İstanbul.
- Hızlı, M. (2002). "Osmanlı Klasik Döneminde Medrese", *Türkler*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, XI, 426-435,
- Hızlı, M. (2008). "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", Bursa: *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (1), 25-46.
- Hızlı, M. (1987). "Kuruluşundan Osmanlılara Kadar Medreseler", Bursa: *U.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (2), 273-281,
- İhsanoğlu, E. (2002) "Osmanlı Medrese Geleneğinin Doğuşu", Ankara: *Belleten*, LXVI, (247), 849-903.
- İpşirli, M. (1993). "Cer", *DİA*, VII, 388-389, İstanbul.
- İpşirli, M. (1993). "Cihet", *DİA*, VII, 546-548, İstanbul.
- İpşirli, M. (1993). "Danişmend", *DİA*, VIII, 464-465, İstanbul.
- İpşirli, M. (2003). "Medrese", *DİA*, XXVIII, 327-333, Ankara.
- İzgi, C. (1997). *Osmanlı Medreselerinde İlim Riyazî İlimler I*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Karataş, A. İ. (2001). "XVI. Yüzyılda Bursa'da Tedavüldeki Kitaplar", Bursa: *U.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10 (1), 209-230.
- Kaya, A. (2008). "Selçuklular Dönemi Sivas'ta İlmi Hayat ve İlim Adamları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 212 - 242,
- Kazıcı, Z. (1995). *Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Kılıç, Ü. (2014). "İlmiye Teşkilatı" , *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı*. Ed. Tufan Gündüz. Ankara.
- Koçi Bey. (1277 h.). *Risâle-i Koçi Bey*, Mösyö Vats Tabhanesi, İstanbul.
- Kramers, J.H. (1970). "Şeyhülislam ", *İA*, c. XI, İstanbul.

- Osmanlı Tarihi II, (1975). *TTK Yayınları*, 3. Baskı, Ankara.
- Özcan, T. (2002). " Osmanlı Devleti'nde Eğitim Hizmetlerinin Finansmanı", Ankara: *Türkler*, X, 872-877.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, . I-II-III, M.E.B Yayınları, Ankara.
- Sarıkaya, Y. (1997). *Medreseler ve Modernleşme*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Şanal, M. (1999). "Kuruluşundan Ortadan Kaldırılışlarına Kadar Olan Süre İçerisinde Medreseler", Ankara: *Milli Eğitim*, . 143, 123-128.
- Taşdemirci, E. (1988). "Medreselerin Doğuş Kaynakları ve İlk Zamanları", Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2, 269-278.
- Tietze, A. (1979- 1982). Mustafa bin Ahmet Ali. Nushatü's-selâtin (Hrsg. von A. Tietze: Mustafa Ali's Counsel for Sultans of 1581), Sülemaniye Kütüphanesi,
- Unan, F. (2004). "Medreseler ve Osmanlı Merkezî Yönetimi", *Koomduk İlimler Jurnali / Sosyal Bilimler Dergisi Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi*, Bışkek. 9, 1-7.
- Unat, F. R. (1964). *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, M.E.B. Yayınları, Ankara.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara.
- Ünal, M. A. (2005). *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Kitabevi, İsparta,
- Yakut, E. (2005). *Şeyhülislâmlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, Kitap Yayınevi, İstanbul.